ЗГУКІ
МІНУЎШЧЫНЫ

У. І. ПІЧЭТА

ПЫТАНЬНЕ АБ ВЫШЭЙШАЙ ШКОЛЕ НА БЕЛАРУСІ Ў МІНУЛЫМ

ЗГУКІ МІНУЎШЧЫНЫ

Серыя заснавана ў 1991 годзе

У. І. ПІЧЭТА

ПЫТАНЬНЕ
АБ ВЫШЭЙШАЙ ШКОЛЕ НА БЕЛАРУСІ Ў МІНУЛЫМ

МІНСК
«НАВУКА І ТЭХНІКА»
1991

ББК 74.5
П 36

У артыкулах вядомага савецкага гісторыка, першага рэктара БДУ У. І. Пічэты (1878—1947), напісаных у 1928 г., разглядаецца гісторыя стварэння і дзейнасці Віленскага універсітэта, праекты і спробы арганізацыі іншых вышэйшых навуковых устаноў у XVII — пачатку XX ст.

Разлічана на ўсіх, хто цікавіцца гісторыяй Беларусі.

Друкуецца па выданнях:
Пытаньне аб вышэйшай школе на Беларусі ў мінулым // Працы Беларускага дзяржаўнага універсітэта. 1928. № 19. С. 3—19; Савецкая ўлада і пытаньне аб адчыненьні універсітэту на Беларусі // Савецкае будаўніцтва. 1928. № 6. С. 137—144.

Пічэта У. І.

П 36 Пытаньне аб вышэйшай школе на Беларусі ў мінулым.— Мн.: Навука і тэхніка, 1991.— 48 с., [1] л. партр.— (Згукі мінуўшчыны).

ISBN 5-343-00896-8.

Пичета В. И. Вопрос о высшей школе в Белоруссии в прошлом.

В статьях известного советского историка, первого ректора БГУ В. И. Пичеты (1878—1947), написанных в 1928 г., рассматривается история создания Виленского университета, проекты и попытки организации других высших учебных заведений в XVII — начале XX в.

Рассчитана на всех, интересующихся историей Белоруссии.

П $\frac{4302000000—145}{М 316(03)—91}$ БЗ 221—91 ББК 74.5

ISBN 5-343-00896-8

© Выдавецтва «Навука і тэхніка», 1991

ПРАДМОВА

Імя Уладзіміра Іванавіча Пічэты (1878—1947) — таленавітага вучонага, правадзейнага члена Акадэміі навук СССР і правадзейнага члена Акадэміі навук БССР — добра вядома навукоўцам-гісторыкам у нашай краіне і за яе межамі. Ён апублікаваў больш за 500 прац па гісторыі Расіі, Беларусі, Літвы, Украіны, Польшчы, Чэхаславакіі, Балгарыі, Югаславіі, па міжславянскіх сувязях. Дзве з іх, прысвечаныя 350-гадовай гісторыі стварэння на Беларусі вышэйшай навучальнай установы, пададзены ўвазе чытача.

У артыкулах, надрукаваных у 1928 годзе ў розных па змесце навуковых беларускіх перыядычных выданнях — «Працах Беларускага дзяржаўнага універсітэта» і часопісе «Савецкае будаўніцтва»,— разгледжаны супярэчлівы працэс арганізацыі і дзейнасці на Беларусі універсітэта: ад канца XVI стагоддзя, калі ў 1578 годзе быў заснаваны Віленскі універсітэт з багатымі бібліятэкамі, прыгожымі аудыторыямі, да першых дзён жыцця Беларускага дзяржаўнага універсітэта. Шмат падзей адбылося на беларускай зямлі за гэты час. Але заўсёды жыла тут думка пра неабходнасць вышэйшай адукацыі для тых, хто вырашыў прысвяціць сябе служэнню Радзіме. Шматлікія праекты вышэйшай навучальнай установы на Беларусі, уважліва даследаваныя У. І. Пічэтам,— таму сведчанне.

У. І. Пічэта — заснавальнік беларускай савецкай гістарычнай школы. У ягонай навуковай творчасці значнае месца займалі праблемы сацыяльна-эканамічнага становішча Беларусі ў складзе Вялікага княства Літоўскага, Рэчы Паспалітай, Расійскай імперыі. За час працы ў Мінску ён надрукаваў каля 150 манаграфій, артыкулаў, рэцэнзій па гісторыі, гістарыяграфіі, крыніцазнаўстве, гісторыі права, археалогіі, архівазнаўстве, краязнаўстве Беларусі. У тым, што даследчык добра валодаў гістарыч-

ным матэрыялам, чытач можа пераканацца сам: падрабязны разгляд утварэння Віленскага універсітэта, які доўгі час быў для беларусаў адным з галоўных асветніцкіх цэнтраў, найлепей сведчыць пра гэта. Але артыкулы У. І. Пічэты не толькі навуковыя працы. Для сучаснага чытача яны таксама і асветніцкія, бо раскрываюць маләвядомыя старонкі з жыцця беларускага народа.

У. І. Пічэта не быў беларусам па нацыянальнасці: ён нарадзіўся ў Палтаве, ягоны бацька родам з Герцагавіны, маці — з Кіева. Толькі ў 1918 годзе, ужо сталым навукоўцам, доктарам рускай гісторыі, пачаў ён чытаць лекцыі па гісторыі Беларусі ў Беларускім народным універсітэце ў Маскве. Быў абраны старшынёй Беларускага навукова-культурнага таварыства. У складзе створанай Наркамасветы РСФСР камісіі актыўна ўдзельнічаў у арганізацыі Беларускага дзяржаўнага універсітэта.

27 снежня 1920 года У. І. Пічэта прыехаў у Мінск і плённа працаваў тут амаль што 10 год — рэктарам універсітэта, прафесарам. Ён авалодаў беларускай мовай, пісаў на ёй свае працы, чытаў лекцыі; артыкулы, уключаныя ў гэты зборнік, таксама беларускамоўныя. Дзякуючы арганізатарскаму таленту вучонага на пачатку 30-х гадоў Беларускі дзяржаўны універсітэт ператварыўся ў буйны цэнтр падрыхтоўкі спецыялістаў, многія з якіх сталі гонарам беларускай навукі і культуры.

З'яўленне артыкулаў па гісторыі стварэння на Беларусі універсітэта не было выпадковым. У канцы 20-х гадоў у рэспубліцы актыўна ажыццяўлялася комплексная праграма нацыянальна-культурнага будаўніцтва, адзначаная ў пастановах ЦК КП(б)Б як «палітыка беларусізацыі»: пры абавязковым развіцці культуры ўсіх нацыянальных меншасцей на Беларусі — рускіх, украінцаў, палякаў, яўрэяў — прыярытэт павінен быў аддавацца беларускай.

Дзеля таго каб беларусізацыя не ператварылася ў простую прапагандысцкую кампанію, на справе дапамагла станаўленню нацыянальнай свядомасці беларусаў, неабходна было сфарміраваць беларускую інтэлігенцыю — адукаваную, перакананую ў неабходнасці асветніцкай справы. Як неаднаразова падкрэслівае У. І. Пічэта, з'яўленне такіх людзей у грамадстве немагчыма без нацыянальнага універсітэта. Артыкулы пераконваюць — будаўніцтва новага жыцця цалкам залежыць ад узроўню адукаванасці насельніцтва, стварэння культурных цэнтраў,

ролю якіх павінны адыгрываць вышэйшыя навучальныя ўстановы.

Пытанне аб стварэнні універсітэта на Беларусі У. І. Пічэта разглядае і як палітычную праблему. Ён акцэнтуе ўвагу чытача на русіфікатарскай дзейнасці Расійскага ўраду, з прычыны якой «Беларусь, застаўшыся без вышэйшае вучэбнае ўстановы, уяўляе з сябе краіну, занятаўшую як у культурных адносінах, так і ў эканамічных. Беларуская вучнёўская моладзь была прымушана ехаць вучыцца за межы Беларусі — у Пецярбург і Маскву». Неабходна ўлічыць, што ў час, калі былі надрукаваны гэтыя артыкулы, галоўнай небяспекай у вырашэнні нацыянальнага пытання афіцыйна быў вызначаны вялікадзяржаўны шавінізм. Вучоны знаходзіць вытокі гэтай з'явы на Беларусі ў дзейнасці царскага ўраду, дае своеасаблівае гістарычнае абгрунтаванне палітыкі беларусізацыі.

З часу напісання артыкулаў У. І. Пічэтам наша грамадства ўзнялося на новую ступень асэнсавання свайго мінулага. Сёння ўжо не лічыцца бясспрэчным сцвярджэнне аб прыярытэце класавых інтарэсаў над агульнаграмадскімі. Але ў 20-я гады класавы падыход панаваў у ацэнцы грамадскіх з'яў. Трэба адзначыць, што У. І. Пічэта, прытрымліваючыся ў асноўным светапогляду свайго часу, вельмі асцярожна падыходзіць да вырашэння пытання аб стварэнні універсітэта на Беларусі і яго мэтах. І ў мінулым, і пасля Кастрычніцкай рэвалюцыі універсітэт патрэбен усяму народу — перш-наперш дзеля развіцця ягонай культуры, эканомікі, а не толькі каб праводзіць у жыццё палітычныя погляды ўраду, вызначае вучоны.

У 1928 годзе грамадскасць рэспублікі ўрачыста адсвяткавала 50-годдзе з дня нараджэння У. І. Пічэты. У газетах былі змешчаны ягоныя партрэты, віншаванні, артыкулы з прызнаннем заслуг вучонага. У. І. Пічэта быў членам ЦВК БССР 3—9-га скліканняў, неаднаразова абіраўся на з'езды Саветаў.

Але ўжо праз год становішча пачало рэзка змяняцца.

Умацаванне адміністрацыйна-каманднай сістэмы ў краіне суправаджалася ўзмацненнем барацьбы супраць нацыянальнай інтэлігенцыі. Прыхільнікі ідэі неабходнасці развіцця нацыянальнай культуры пачалі разглядацца як «ворагі народа». На пачатку 30-х гадоў У. І. Пічэта таксама быў абвінавачаны адначасна ў вялікадзяржаў-

ным шавінізме, беларускім буржуазным нацыяналізме і празаходняй арыентацыі. У жніўні 1931 года ён быў сасланы ў г. Вятку, дзе працаваў табельшчыкам у каапеpатыве грамадскага харчавання.

Еўрапейская вядомасць выратавала У. І. Пічэту ад смерці, якая спасцігла паплечнікаў вучонага ў справе развіцця нацыянальнай культуры беларусаў. Аднак на Беларусь пасля ссылкі ён ужо не вярнуўся.

Артыкулам У. І. Пічэты больш за 60 гадоў. Але яны і сёння не страцілі сваёй цікавасці. Чытач знойдзе ў іх шмат карысных звестак аб стварэнні беларускай вышэйшай школы, карысных дзеля справы нацыянальна-культурнага адраджэння беларусаў.

Т. С. Працька,
кандыдат філасофскіх навук

ПЫТАНЬНЕ АБ ВЫШЭЙШАЙ ШКОЛЕ НА БЕЛАРУСІ У МІНУЛЫМ

Беларускі Дзяржаўны Унівэрсытэт быў заснаваны 11-га ліпеня 1921 году. Фактычна-ж ён пачаў сваю работу 30 кастрычніка гэтага-ж году. Амаль — што цэлае стагодзьдзе Беларуская краіна ня мела сваёй вышэйшай навучальнай установы, што, зразумела, павінна было вельмі кепска адбівацца, як на яе культурным становішчы, гэтак і на яе экономічным разьвіцьці. Для старога царскага ўраду Беларуская краіна зьяўлялася толькі Паўночна-Заходняй Расіяй, насельніцтва якое, хоць і крыху розьнілася ад насельніцтва Велікаросіі, але гэтае розьніцы не даволі было яшчэ для таго, каб лічыць беларускі народ якой-сьці асобнай этнографічнай групай.

На абшарах Беларусі знаходзіліся і іншыя этнографічныя групы, як яўрэі, татары, латышы, велікарусы, украінцы, літоўцы са сваімі культурнымі традыцыямі і сваімі этнографічнымі асаблівасьцямі. Нацыянальны склад выразна адзначаў Беларусь, як мясцовасьць, якая рэзка адрозьніваецца па свайму нацыянальнаму складу ад суседняе Вялікаросіі. Расійскі ўрад лічыўся, аднак-жа толькі з тым, што беларуская мова, як мова славянская, аднагучна з мовай расійскай, і думаў, што беларускі народ, які сілай гістарычнага лёсу знаходзіўся пад уплывам каталіцкае царквы і польскае культуры, трэба вызваліць ад апошняй і далучыць яго да велікарасійскага народу праваслаўнае царквы. Для старога ўраду, які праводзіў сваю політыку на прынцыпах уціску ўсіх нацыянальных меншасьцяў, зразумела, тыя этнографічныя групы, якія знаходзіліся на абшарах Беларусі, ня мелі ніякага значэньня. З імі ня прыходзілася лічыцца і на іх ня прыходзілася зьвяртаць асобнае ўвагі [1].

Беларусь ужо з канца XVI веку мела сваю вышэйшую навучальную ўстанову. Пачатак гэтаму быў пакладзены

[1] Ф. Турук. Летопис Университета (Працы Бел. Дзярж. Унівэрсытэту № 1).

заснаваньнем Віленскае Езуіцкае Акадэміі, якая была ўстаноўлена 7 ліпеня 1578 году па грамаце польскага караля Сьцяпана Баторыя і была зацьверджана булай папы Грыгора XIII ад 30 кастрычніка 1579 году. Чынны ўдзел у арганізацыі акадэміі прымаў Віленскі біскуп Валер'ян Пратасевіч [2]. Віленская Акадэмія была заснавана тады, калі беларускае адраджэньне з яго вольналюбівымі рэфармацыйнымі ідэямі ўжо нахілялася да заходу, калі каталіцкая рэакцыя, якая абхапіла Заходнюю Эўропу, знайшла спрыяючую глебу для свайго разьвіцьця і на абшарах Беларусі. Зразумела, Віленская Акадэмія, па думцы яе арганізатараў, павінна была зрабіцца тым навуковым цэнтрам, які, зьяўляючыся цытадэляй каталіцкае асьветы, адначасна рыхтаваў-бы дзеячоў для царкоўнай службы, а таксама даваў бы адукацыю беларускаму шляхэцтву з тым, каб апошняе ня езьдзіла заграніцу атрымоўваць асьвету і не падпадала-б там пад уплыў розных вольналюбівых ідэй.

Жалаванай граматай Сьцяпана Баторыя ад 7 ліпеня 1578 году Акадэмія зраўноўвалася ва ўсіх правох і прывілеях з Кракаўскім Унівэрсытэтам. У сувязі з гэтым Акадэмія атрымала права ўласнай юрысдыкцыі, якая пашыралася на вучняў Акадэміі і сяброў акадэмічнае Колегіі, ня была падпарадкавана агульным судовым установам і вызвалялася ад узносаў падатку. Той-жа Сьцяпан Баторы, вялікакняскім лістом ад 1 красавіка 1579 году дазволіў свабоднае выкладаньне ў Акадэміі езуітам тэолёгічных і сьвецкіх навук, за выключэньнем мэдыцыны і юрыдычных навук. Разам з гэтым Акадэмія зраўноўвалася ў правох і прывілеях з іншымі навуковымі Колегіямі і Унівэрсытэтамі, атрымала права даваць вучоныя ступені і мець выбарную адміністрацыю з вызваленьнем апошняй з-пад духоўнае і сьвецкае юрысдыкцыі [3].

Устанаўленьне Віленскае Акадэміі было санкцыявана булай папы Грыгора XIII ад 30 кастрычніка 1579 года. Згодна буле, Віленская Акадэмія зраўноўвалася з іншымі Унівэрсытэтамі [4]. Новы момант у жыцьці Акадэміі настаў пры польскім каралі і вялікім князі Уладзіславе IV. Жалаванай граматай ад 11-га кастрычніка 1641 году бы-

[2] И. И. Лаппо. Виленская академия, иезуитская коллегия и ее документы, ст. 34 (Описание дел архива Мин. Нар. Просв.).
[3] И. И. Лаппо. Opus cit, стар. 3.
[4] Тамжа, стар. 4.

ло дазволена выкладаньне ў Акадэміі канонічнага права і мэдыцыны [5].

У далейшым польскія каралі падцьвярджалі жалаваныя граматы Сьцяпана Баторыя і Ўладіслава IV. Так, Ян Казімір падцьвердзіў усе прывілеі 9 лютага 1649 г. Аўгуст II падцьвердзіў усе папярэднія прывілеі жалаванай граматай ад 19 лістапада 1726 г. Нарэшце ў жніўні 1736 году польскі кароль Аўгуст II, падцьвярджаючы за Акадэміяй усе правы і прывілеі Кракаўскага Унівэрсытэту, забараніў адчыняць у Вільні аднародныя вучэбныя ўстановы, чым забясьпечвалася далейшае разьвіцьцё Акадэміі [6].

Віленская Акадэмія фактычна была адчынена ў 1580 годзе, маючы на чале, у якасьці рэктара, езуіта Пятра Скаргу. Прызначэньне апошняга рэктарам як-бы сымбалізавала агульны характар чыннасьці Акадэміі ў Вялікім Княстве Літоўскім. Рэктар Акадэміі быў падпарадкаваны езуіцкаму провінцыялу, усе профэсары Акадэміі былі сябрамі Езуіцкага Ордэну. Першапачатковая Акадэмія складалася з двух факультэтаў: філёзофічнага і тэолёгічнага. На першым выкладаліся: лёгіка, фізыка, мэтафізыка, рыторыка, поэтыка, матэматыка, географія і старасьветныя мовы (яўрэйская, грэцкая і лацінская), а таксама новыя мовы. На другім — Сьвятое Пісьмо, тэолёгія: схолястычная, палемічная і моральная, казуістыка, канонічнае права і яўрэйская мова [7]. У складзе двух факультэтаў Акадэмія існавала да 1641 году. Дазваленьне, выданае Ўладіславам IV, на адчыненьне двух новых факультэтаў — юрыдычнага і мэдычнага, ажыцьцявілася толькі часткова. Мэдычны факультэт ня быў адчынены. Адбылося адчыненьне толькі Юрыдычнага факультэту. У адчыненьні яго вялізарную ролю адыграў сын славутага Лева Сапегі, падканцлера Вялікага Княства Літоўскага, Казімір Леў Сапега, які афяраваў на ўтрыманьне 4 прафэсароў-юрыстаў 12.500 польскіх злотых — чыстымі грашыма, абяцаўся дадаць да гэтага яшчэ 25.000 польскіх злотых і, апрача гэтага, вызначыць з сваіх сродкаў кватэрныя грошы для прафэсароў не з духавенства [8].

У 1773 г. була папы Клімента IV «Dominus Redemptor» зьнішчыла Ордэн Езуітаў. Былі спробы абвясьціць

---

[5] И. И. Лаппо. Opus cit, стар. 4.
[6] И. И. Лаппо. Opus cit, стар. 5—6.
[7] И. И. Лаппо. Opus cit, стар. 8.
[8] И. И. Лаппо. Opus cit, стар. 9.

булу папы нядзейснай да Вялікага Княства Літоўскага. Аднак гэтыя спробы нічога не дасягнулі і Віленская Акадэмія засталася без сваіх абаронцаў [9].

Заснавальнікі Віленскае Езуіцкае Акадэміі, з моманту яе адчыненьня, зрабілі ўсё магчымае дзеля таго, каб набыць для Акадэміі, як матар'яльныя сродкі, гэтак і адпаведны пэдагогічны пэрсонал [10]. Віленская Акадэмія, якая знаходзілася пад высокай абаронай Сьцяпана Баторыя атрымала ад яго неабходныя для гэтага фундушы. Асаблівы ўдзел у арганізацыі Віленскае Акадэміі прымаў Віленскі біскуп Валер'ян Пратасэвіч і Коад'ютар біскупа князь Юры Радзівіл. Абодва дзеячы клапаціліся аб тым, каб абсталяваць Акадэмію неабходнымі кнігамі. Ужо з прыездам у Вільню езуітаў у 1569 годзе, ініцыятар іх запрашэньня і іх апякун біскуп Валер'ян Пратасэвіч стаў клапаціцца аб тым, каб Езуіцкая Колегія мела выстарчаючую бібліятэку. У 1570 г. біскуп Юры Альбін афяраваў Колегіі ўсю сваю бібліятэку. Яна зьявілася асновай кніжніцы, якая потым перайшла да Віленскае Акадэміі. Нажаль застаецца невядомым, якая колькасьць кніг і якія кнігі былі перададзены Альбінам Віленскай Колегіі [11].

Другім важным падарункам была бібліотэка В. К. Зыгмунта Аўгуста, які пачаў адносіцца да езуітаў з асаблівай пашанай. Тэстамэнтам ад 6-га траўня 1571 г. ён аддаў сваю бібліятэку Езуіцкай Колегіі. Бібліотэка Зыгмунта-Аўгуста знаходзілася ў Віленскім Замку і, пачынаючы ад 1547 г., на працягу 25 гадоў, паступова павялічвалася рознымі каштоўнымі рэчамі.

Потым, аднак-жа, кнігі з бібліятэкі Зыгмунда-Аўгуста разыйшліся па розных бібліятэках [12].

З моманту заснаваньня Віленскае Акадэміі, уся бібліятэка Колегіі была перадана гэтай занова-зорганізаванай, вышэйшай вучэбнай устонове. Трэба сказаць, што пануючая кляса — шляхта вельмі ўважліва адносілася да бібліятэкі сваёй вышэйшае школы. Так, у канцы XVI стагодзьдзя вучань Віленскай Акадэміі, Лукаш Краснадэбскі, які атрымаў годнасьць доктара ў 1594 г., адпісаў у бібліятэку Акадэміі тэолёгічныя кнігі, на італьянскай і

---

[9] И. И. Лаппо. Opus cit, стар. 10.
[10] И. И. Лаппо. Opus cit, стар. 8—9.
[11] Michal Brensztein. Biblioteka Uniwersytecka w Wilne do roku 1882. Wilno, 1925, стар. 1.
[12] Opus cit, стар. 4—6.

гішпанскай мовах [13]. Гэтыя кнігі былі неабходны для бібліятэкі таму, што ў канцы XVI стагодзьдзя і ў пачатку XVII веку, у эпоху рэктарату Скаргі, пачынаючы з 1580 г., у складзе выкладчыкаў былі і португальцы, і гішпанцы, таксама і іншыя чужаземцы. У далейшым бібліятэка папоўнілася афярамі Кардынала Юр'я Радзівіла, які памёр у 1600 г.; Віленскага суфрагана і біскупа Жмудскага Міколы Паца, які памёр у 1619 г. Ксёндз Мікола Дэцыўта, прэлат Віленскі ў 1629 г., і біскуп Віленскі Еўстафі Валовіч — у 1630 г., а таксама пісар польны літоўскі Крыштоф Мікола Сапега падаравалі Акадэміі свае кнігі. 13 верасьня 1623 г. сэкратар В. К. Адрыян Вяржбіцкі афяраваў Віленскім езуітам свае «Добрыя Блони в Виленском Воеводстве», з умовай каб з прыбыткаў маёнтку 1000 злотых трацілася на палепшаньне езуіцкае бібліятэкі [14]. Дзякуючы гэтаму ў палове XVII стагодзьдзя бібліятэка Віленскае Акадэміі ўяўляла з сябе найкаштоўны збор, найбольш значны ва ўсім Вялікім Княстве Літоўскім.

Зразумела, яе нельга было параўнаць ні з бібліятэкай Ягелонскага Унівэрсытэту ў Кракаве, або з кніжным зборам Замойскіх. Дзьве трэція ўсяго збору бібліятэкі былі тэолёгічна-полемічнага характару [15]. Другая палова VII веку — эпоха, з аднаго боку, швэдзкага находу, а з другога боку, з паўднёвага-ўсходу,— наступу Маскоўскага цара Аляксея,— была вельмі цяжкай для лёсу Вільні. Жыхарства сталіцы ўцякала ў Прусію, увозячы з сабой сваю маемасьць. Таксама і езуіты, разам з найбольш каштоўнай маемасьцю бібліятэкі, выехалі ў Кролевец, а пасьле гэтага, 10 верасьня 1655 г., Вільня была забрана казакамі Залатарэнкі.

Цяжка сказаць як, але гэта можна лічыць бязумоўна даведзеным, што пэўная часьць бібліятэкі Віленскае Акадэміі трапіла ў рукі швэдаў і была зварочана зноў Вільні толькі на аснове Оліўскага трактату. У 1661 годзе Маскоўскае войска пакінула Вільню [16]. Зразумела, бібліятэка, якая засталася ў Вільні, паменшылася, але хутка зноў папоўнілася каштоўнымі выданьнямі, таксама дзякуючы афярам. Так, падканцлер Літоўскі Казімір-Леў Сапега ў 1644 г. адпісаў Акадэміі бібліятэку,

[13] Opus cit, стар. 9.
[14] Opus cit, стар. 10.
[15] M. Brensztein. Opus cit, стар. 10.
[16] Ibidem, стар. 11.

якая зьбіралася на працягу некалькіх дзесяткаў год яго бацькай славутым Левам Сапегай, канцлерам Вялікага Княства Літоўскага, адным з аўтараў Літоўскага Статуту 1588 г. Гэтая бібліятэка, вядомая пад назвай «Bibliotеса Sapiehana», мела каля 3000 назваў. За Сапегай пайшлі і іншыя. У 1677 г. Казімір Войнаровіч, канцлер курыі Віленскае, адпісаў сваю бібліятэку; у 1772 г. у бібліятэку перайшла кніжніца Казіміра Бжастоўскага, Віленскага біскупа. Яго наступнік Мацей-Язэп Анкута адпісаў усю сваю тэолёгічную бібліятэку свайму брату, пад умовай, што посьле яго сьмерці бібліятэка будзе перадана ў Акадэмію. У палове XVIII веку браты Казімір і Міхась Вяржбіцкія перадалі каля 16000 злотых для ўнутранога абсталяваньня бібліятэкі. Для пабудаваньня шафаў, мармуровых сталоў і г. д. Апрача гэтага бібліятэцы была перадана і ўласная камяніца, даходы ад якой ў колькасці 200 злотых ішлі на патрэбы бібліятэкі [17]. Дзякуючы ўсім гэтым афярам, бібліятэка Віленскай Акадэміі ўяўляла з сябе вельмі каштоўны збор кніжак тэолёгічна-палемічнага характару. Нажаль, за гэты час бібліятэка Юрыя Альбіна і бібліятэка Зыгмунда-Аўгуста ўжо пасьпелі сільна парадзець.

Ужо зараз у розных кніжніцах Польшчы, а таксама і Ленінграду ўдаецца знаходзіць экзэмпляры з бібліятэкі Зыгмунта-Аўгуста, дзякуючы гэтаму зьяўляецца магчымым дакладна ўявіць характар і склад гэтае бібліятэкі; але склад бібліятэкі Юрыя Альбіна, закладчыка кніжніцы езуіцкае Колегіі, застаецца да нашага часу нявядомым.

Заснавальнікі Віленскае Акадэміі, маючы на мэце выхаваньне моладзі ў ортодоксальным, царкоўна-каталіцкім духу, галоўным чынам орыэнтаваліся на шляхэцкі стан. Сапраўды, Акадэмія зьяўлялася той школай, у якой шляхэцкія дзеці атрымлівалі адпаведную адукацыю. Дзякуючы гэтаму Віленская Акадэмія мела вялікае значэньне для пашырэньня сярод беларускай шляхты лацінска-польскай культуры. На працягу XVI—XVII стагодзьдзяў уся моладзь падпала пад уплыў польскай культуры.

Чыннасьць Віленскай Акадэміі, паколькі апошняя была цэнтрам каталіцтва і лацінска-польскай культуры, была накіравана проці беларускай культуры і права-

---

[17] M. Brensztein. Opus cit, стар. 17.

слаўя, выдатным прадстаўніком і абаронцам якіх зьяўлялася беларускае мяшчанства.

Гарадзкі беларускі нацыянальна-культурны рух пачаў у канцы XVI веку прыходзіць у заняпад. Апошні быў зьвязан з тым экономічным заняпадам, які запанаваў посьле Люблінскай вуніі. Аднабочная клясавая палітыка земляўласьніцкай клясы дала апошняй шырокія экономічныя прывілегіі ў форме бязмытнага вывазу заграніцу прадуктаў уласнага сельска-гаспадарчага вырабу, а таксама ўвозу вырабаў чужаземнага пахаджэньня. Гэтая палітыка зьявілася пачаткам эконамічнага заняпаду гарадоў, у якім апошнія знаходзіліся ў наступнае стагодзьдзе. Экономічныя прывілеі шляхты выклікалі сярод беларускага мяшчанства варожы стасунак і да каталіцызму і да лацінска-польскай культуры, якая была прадстаўлена шляхецтвам. Беларускія мяшчане, заняўшы на экономічным фронце позыцыю, варожую да шляхты, занялі гэткую-ж пазыцыю і ў стасунку да каталіцызму і лацінска-польскай культуры. Мяшчанства процістаўлячы каталіцызму праваслаўе, каталіцкай схолястыцы праваслаўную, лічылі патрэбным разьвіваць царкоўна-славянскую мову і друкаваць на ёй неабходныя кнігі. Гэтая палітыка, рэакцыйная да пэўнай ступені, спыніла разьвіцьцё беларускага нацыянальна-культурнага адраджэньня, якое было так яскрава прадстаўлена Францішкай Скарынай, Сямёнам Будным і Васілём Цяпінскім.

Чыннасьць друкарні, заснаванай братамі Мамонічамі, зьяўляецца яскравым адбіткам гэтых схолястычных тэндэнцый і адмоўных адносін да нацыянальна-культурнага адраджэньня беларускага народу.

На працягу двух стагодзьдзяў Віленская Акадэмія зьяўлялася цэнтрам вышэйшае асьветы. За ўвесь гэты час, Акадэмія, падлягаючы нязначным рэформам, заставалася, як і раней, цэнтрам вышэйшай асьветы на Беларусі.

У 1773 годзе, пасьля першага падзелу Польшчы, Варшаўскі Сойм утварыў так званую Эдукацыйную Комісію, якая была складзена з 8 чалавек, пад старшынствам Віленскага біскупа кн. Ігната Масальскага. Езуіцкія маёнткі парашылі здаць у арэнду. Арэндная палата павінна была існці на патрэбы асьветы. Для кіраўніцтва апошняй былі зарганізаваны дзьве комісіі: адна для Польшчы, другая для Вялікага Княства Літоўскага.

Уся рухомая маемасьць езуітаў перадавалася Эдукацыйнай Комісіі. Чыннасьць апошняе ў пытаньнях асьветы рэзка разыходзілася з чыннасьцю езуітаў. Эдукацыйная Камісія ў пытаньнях асьветы кіравалася францускімі асьветнымі ідэямі XVIII веку. Зразумела, што Акадэмія падлягала рэформе. Аднак гэтая рэформа была зроблена значна пазьней. Толькі ў 1781 годзе Віленская Акадэмія была рэфармавана ў Галоўную Школу Вялікага Княства Літоўскага, а разам з тым атрымала і новую пабудову[18]. У 1775 годзе Віленская Акадэмія была ўзята з-пад ведама Віленскага біскупа і яе куратарам быў прызначаны падканцлер Вялікага Княства Літоўскага Яхім Хрэптовіч, які потым застаўся куратарам і Галоўнае Школы, а яго наступнікам быў прызначаны кн. Адам Чартарыйскі[19]. Што датычыцца складу прафэсароў Галоўнае Школы, то яны былі з ранейшых езуітаў, хоць і зачыненьнем Езуіцкага Ордэну яны ня мелі магчымасьці афіцыйна далучаць сябе да яго. Галоўная Школа падзялялася на 2 факультэты: моральны і фізычны. На першым павінны былі выкладацца: гісторыя грэцкай і рымскай літаратуры, красамоўства, права: натуральнае, агульнае, рымскае і меснае, агульная гісторыя, Сьвятое Пісьмо, догматычная і моральная тэолёгія, гісторыя царквы і канонічнае права. На другім — арытмэтыка, гэомэтрыя, вышэйшая матэматыка, астрономія, мэханіка, фізыка, хімія, прыродазнаўства і мэдыцына; аднак выкладаньне мэдыцыны фактычна не ажыцьцявілася. У сувязі з 3-м падзелам Рэчы Паспалітай і адыходу Вялікага Княства Літоўскага да Расійскае Імпэрыі і Галоўная Школа перайшла ў сфэру ўплыву расійскага ўраду. У 1797 годзе Галоўная Школа была рэфармавана; былі ўтвораны 3 факультэты: моральны, фізычны і мэдычны, хоць апошні быў утвораны толькі тэорэтычна, бо адпаведных выкладчыкаў Галоўная Школа ня мела[20]. Трэба адзначыць, што Галоўная Школа карысталася з боку шляхецкіх колаў такой самай увагай, як і Віленская Акадэмія.

З зачыненьнем Віленскай Акадэміі і рэфармаваньнем апошняй у Галоўную Школу і бібліятэка пачала прымаць іншы характар. Яна значна ўзрасла, і галоўны

---

[18] И. И. Лаппо. Opus cit, стар. XI.
[19] И. И. Лаппо. Opus cit, стар. XI.
[20] И. И. Лаппо. Opus cit, стар. XII.

яе рост прышоўся зноў за кошт паасобных афяр. Так профэсары хіміі Юры Фэрстар у 1787 г. і Язэп Сарторы ў 1793 годзе, пакідаючы Вільню і ад'яжджаючы на бацькаўшчыну, афяравалі свае бібліятэкі Віленскай Галоўнай Школе. У пачатку XIX веку профэсар літаратуры і дэкан факультэту Моральных Навук, быўшы езуіт Давід Пільхоўскі, таксама афяраваў Галоўнай Школе сваю бібліятэку.

З пераходам Беларусі пад уладу Расійскае Імпэрыі, расійскі ўрад у 1797 годзе асыгнаваў 300 рублёў на ўтрыманьне і павялічэньне бібліятэкі. Апрача таго вялікая колькасьць кніг была куплена за кошт Эдукацыйнай Камісіі. З ліку купленых ёю бібліятэчных збораў найбольш значнай была бібліятэка па мэдычным навукам, якая была куплена ў Варшаве за 3600 злотых. Само сабой зразумела, што ў эпоху Эдукацыйнай Камісіі бібліятэка папаўнялася пераважна кнігамі па прыродазнаўству і матэматыцы. Гэта цалкам адпавядала характару эпохі. У бібліятэцы апрача кніг па тэолёгіі, царкоўнаму праву і розных царкоўных прамоў быў вялікі збор кніг па ўсіх галінах мэдыцыны, вышэйшай матэматыцы, агульнай гісторыі, грамадзкага і натуральнага права, меснай грамадзкае экономікі, якая абхапляе землябробства, насельніцтва, унутраны і надворны гандаль, рамесьніцтва, фабрыку, крыніцы прыбытку і выдаткаў, як прыватных, гэтак і грамадзкіх і г. д. Кніг апошняга гатунку ў бібліятэцы старое Акадэміі ня было. У пачатку XIX стагодзьдзя бібліятэка Віленскай Галоўнай Школы ўяўляе з сабе вельмі каштоўны кніжны збор. У канцы XVIII веку бібліятэка папоўнілася кнігамі клясыкаў. Агульная колькасьць кніг Віленскае бібліятэкі ў канцы XVIII веку азначалася ў 8.680 назваў [21].

Вышэйшая Галоўная Школа існавала да пачатку XIX стагодзьдзя.

Указам 17 траўня 1803 году было пакладзена заснаваньне Віленскага Унівэрсытэту: у складзе факультэтаў: 1) Мэдычнага, 2) Фізычна-матэматычнага, 3) Навук моральных і палітычных, 4) Літаратуры і вольнага мастацтва [22]. Адным з выдатных дзеячоў па арганізацыі Віленскага Унівэрсытэту быў князь Адам Чартарыйскі, які дзеля гэтае мэты скарыстаў свой уплыў на Аляксанд-

---

[21] M. Brensztein. Opus cit, стар. 16.
[22] И. И. Лаппо. Opus cit, стар. XI.

ра I, з якім у яго ўтварыліся добрыя адносіны яшчэ ў тую пару, калі Аляксандр I быў яшчэ вялікім князем. Князь Адам Чартарыйскі таксама глядзеў на Віленскі Унівэрсытэт як на цэнтр польскае культуры і асьветы. Па яго думцы, Віленскі Унівэрсытэт павінен быў дапамагчы прасякненьню польскае культуры на абшары былога Вялікага Княства і тым самым дапамагчы шчыльнаму аб'яднаньню Літвы і Польшчы, з той надзеяй, што калісьці будзе час, калі Польшча будзе зноў адбудавана і Літва, як і Польшча, складуць зноў адну дзяржаву. Сапраўды, Віленскі Унівэрсытэт меў вялізны ўплыў на пашырэньне польскае культуры [23]. У гэтым стасунку апошняя пачала захапляць ня толькі адны шляхэцкія колы, але і іншыя грамадзкія элементы.

Віленскі Унівэрсытэт, як і іншыя унівэрсытэты ў Расіі, быў ня толькі вышэйшай навучальнай установай. Ен таксама меў і адміністрацыйныя функцыі [24].

Усе навучальныя ўстановы краіны, якія былі падпарадкаваны Віленскай Вучэбнай Акрузе, знаходзіліся ў сфэры ўплыву Віленскага Унівэрсытэту, які меў права кантролю над арганізацыяй і пастаноўкай выкладаньня у школах.

Князь Адам Чартарыйскі, першы папячыцель Віленскае Вучэбнае Акругі і куратар Віленскага Унівэрсытэту з 1803—1823 г., зрабіў для апошняга ўсё магчымае, каб узмацніць у краіне яго ўплыў. Дзякуючы гэтаму полёнізацыя былога Вялікага княства Літоўскага ішла даволі хутка. Заснавальнікі Віленскага Унівэрсытэту імкнуліся да таго, каб запрасіць для выкладаньня найбольш выдатныя сілы таго часу. Паколькі найбольш адукаванай і вучонай клясай зьяўлялася духавенства, пастолькі і значная частка катэдраў была занята прадстаўнікамі апошняга, якое, зразумела, было прасякнута поўнымі клерыкальна-нацыянальнымі тэндэнцыямі.

Таксама і ў складзе вучняў пераважалі прадстаўнікі шляхецтва, так што, фактычна, па агульных задачах і мэце і свайму сацыяльнаму складу Віленскі Унівэрсытэт нічым не адрозьніваўся, як ад Віленскае Акадэміі, гэтак і ад Галоўнай Школы.

Паколькі шляхэцтва трымала ў сваіх руках увесь

---

[23] И. И. Лаппо. Западная Россия и ее соединение с Польшей в историческом прошлом. Прага. 1924 г. стр. 24-25.

[24] Ф. Турук. Працы Бел. Дзярж. Унів., № 1, стар. 176.

зямельны капітал, а сельская гаспадарка складала аснову народнага гаспадарства ў Польшчы, Літве і на Беларусі, пастолькі і магчымасьць папасьці ў вышэйшую школу была ў руках шляхты.

Нельга адмовіць і таго, што Віленскі Унівэрсытэт, прасякнуты польскімі тэндэнцыямі, у сваёй чыннасьці зусім ня цікавіўся літоўска-беларускай культурай.

Дзеячы Віленскага Унівэрсытэту разглядалі Літоўска-Беларускія землі, як сустаўныя часткі Польскай Дзяржавы, і дзеля гэтага яны адносіліся абы-як да вывучэньня беларуска-літоўскай культуры. Аднак у іхняй дзейнасьці нельга не адзначыць пэўнай зацікаўленасьці да вывучэньня і навуковай распрацоўкі гістарычных і гістарычна-юрыдычных проблем, зьвязаных з мінулай культурай Літоўска-Беларускай краіны. Праўда, усе гэтыя проблемы разглядаліся скрозь прызму пэўнага полёнофільскага настрою і сьветапогляду, але, аднак распрацоўка гэтых проблем захоўвае сваё актуальнае значэньне і ў сучасны момант, не гаворачы ўжо аб тым, што Віленскімі вучонымі быў выдадзен шэраг гістарычна-юрыдычных матар'ялаў, якія зьяўляюцца крыніцамі першараднай паважнасьці для вывучэньня мінулага Беларусі. Працы Т. Чацкага, Даніловіча, Ярашэвіча, зьяўляюцца клясычнымі і адбіваюць навуковую дзейнасьць, зьвязаную з Віленскім Унівэрсытэтам, хоць працы двох апошніх вучоных зьявіліся ўжо посьле зачыненьня Унівэрсытэту ў Вільне.

Папячыцель Віленскае Вучэбнае Акругі Князь Адам Чартарыйскі прымаў меры да папялічэньня бібліятэкі. У гэтую эпоху яго куратарства бібліятэка Віленскага Унівэрсытэту значна папоўнілася і пашырылася. Гэтае папоўненьне ішло двума шляхамі: шляхам афяр і шляхам куплі. На-жаль Віленскі Унівэрсытэт выпусьціў з сваіх рук найкаштоўнейшую бібліятэку профэсара Язэпа Франка, якая складалася з 3.520 назваў ў 5.240 томах, галоўным чынам з кніжак па мэдыцыне, клясычных аўтараў, слоўнікаў і іншых выданьняў. Гэтая бібліятэка была прадана Казанскаму Унівэрсытэту за 20.000 рублёў асыгнацыямі. У пачатку XIX веку бібліятэка была каталёгізавана і было высьветлена ўсё яе багацьце. У пачатку 1812 году ў бібліятэцы лічылася 13.254 назвы 18.025 томаў.

Згодна палажэньню аб Віленскім Унівэрсытэце на ўтрыманьне бібліятэкі было асыгнавана 2.000 рублёў на

год. За вылічэньнем усіх выдаткаў на выдачу пэнсыі бібліятэкарам і розныя дробныя расходы заставалася 700—800 рублёў, якіх ледзь хапала на здавальненьне нязначных патрэб бібліятэкі. У гэты-ж час бібліятэка перайшла ў новае памяшканьне, якое рабіла на ўсіх прыемнае ўражаньне. З прычыны павялічэньня сродкаў на бібліятэчныя патрэбы, зьявілася магчымым прыкупіць некаторую колькасьць кніжак. Усяго на бібліятэку з 1818 г. да 1825 году было страчана звыш 20.000 рублёў [25].

1825 год быў годам пералому бібліятэкі Віленскага Унівэрсытэту.

Абаронца Унівэрсытэту і бібліятэкі Князь Адам Чарταрыйскі знаходзіўся ў адстаўцы, а расійская ўлада не выяўляла асаблівага спачуваньня да чыннасьці, як Віленскага Унівэрсытэту, гэтак і Віленскае бібліятэкі. Роля Віленскага Унівэрсытэту ў рэволюцыйным руху 1830 г. вядома і зварачацца да гэтага ня прыходзіцца. У адказ на гэта Мікалаеўскі ўрад, указам ад 13 траўня 1832 году, зачыніў Віленскі Унівэрсытэт. Факультэт тэолёгіі быў рэформаваны ў Рымска-Каталіцкую Духоўную Акадэмію, а Факультэт Мэдычны — ў Мэдычна-Хірургічную Акадэмію. Пачалася ліквідацыя багатай спадчыны, якая засталася пасьля Віленскага Унівэрсытэту. Так, Беларуская Вучэбная Акруга атрымала розных кніг у колькасьці 9.000 томаў і 6.389 назваў. Нова-адчыненая Мэдычна-Хірургічная Акадэмія атрымала 13.240 томаў пры 6.590 назвах. Рымска-Каталіцкая Духоўная Акадэмія атрымала каля 20.000 томаў. Нова-з'арганізаваны Кіеўскі Унівэрсытэт атрымаў 5.405 назваў у 7.563 томах. Харкаўскі Унівэрсытэт атрымаў 1.339 назваў у 4.321 томах. Пецярбурская Акадэмія Навук — 32 назвы ў 48 томах. Віленская Обсэрваторыя — 312 назваў у 484 томах.

Агульная спадчына бібліятэкі Віленскага Унівэрсытэту, раскіданая па розных установах, вызначалася ў 33.067 назваў пры 60.656 томах. З гэтага ліку ў Вільні засталося 19.902 назвы ў 39.724 томах. Што тычыцца рукапісаў, то іх усяго лічылася ў бібліятэцы 113: 33 — па тэолёгіі, 22 — па праву, 37 — па гісторыі, 7 — па гісторыі мастацтва, 6 — па філёзофіі. Усе гэтыя рукапісы цалкам былі перададзены ў Архіў Міністэрства Народнае

---

[25] Michał Brensztein. Opus cit, стр. 45 і 61.

Асьветы ў Пецярбурзе і ўяўляюць з сябе найкаштоўнейшыя адзіныя экзэпляры. Нумізматычны габінэт, які знаходзіўся пры Бібліятэцы, таксама быў раскідан паміж рознымі вучэбнымі ўстановамі. Кіеўскі Унівэрсытэт атрымаў 19.939 экзэпляраў монет і мэдаляў, а Харкаўскі — 1.500. Дзякуючы ўсім гэтым мерапрыемствам ураду Бібліятэка Віленскага Унівэрсытэту аказалася раскіданай. Бібліятэка Віленскага Унівэрсытэту, якая зьбіралася з такой вялікай цяжкасьцю і была на працягу двух стагодзьдзяў цэнтрам навуковай думкі краіны, зьявілася кадрам для папаўненьня кніг, якіх не хапала ў расійскіх вышэйшых школах і навуковых установах [26].

Паўстаньне 1830 году зьявілася крытычным момантам у гісторыі Віленскага Унівэрсытэту. Урад Мікалая I, жадаючы раз на заўсёды кончыць з прэтэнзыямі палякаў на Вялікае Княства Літоўскае і Беларускія землі, як на тэрыторыю польскую, стаўшы на шлях сыстэматычнай русіфікатарскай палітыкі, парашыў зачыніць Віленскі Унівэрсытэт.

Яшчэ да паўстаньня 1830 году ўрад Мікалая I, лічучы неабходным прыблізіць да цэнтраў расійскага жыцьця вышэйшую адукацыю ў зварочаных ад Польшчы землях, узьнімаў пытаньне аб адчыненьні вышэйшае вучэбнае ўстановы на абшарах Беларускай Вучэбнай Акругі, якая была ўтворана ў 1829 годзе і ў склад якой ўваходзілі вучэбныя ўстановы Віцебскай і Магілеўскае губэрніі.

Гэткая была воля Мікалая I. Міністр Народнае Асьветы князь К. А. Лівен, жадаючы ажыцьцявіць волю Мікалая I, зьвярнуўся да Мікалая I, каб атрымаць дазваленьне: «абвясьціць дваранству Беларусі аб намечаным там адчыненьні Вышэйшае Школы, у якой тамтэйшая моладзь можа атрымаць канчатковую адукацыю, ня маючы патрэбы ехаць дла гэтага ні ў далёкія расійскія Унівэрсытэты, ні ў Віленскі» [27].

Такім чынам, намер расійскага ўраду аб адчыненьні новага Унівэрсытэту на абшарах Беларусі спачатку нібыта ніяк не пагражала існаваньню Віленскага Унівэрсытэту. Аднак-жа паўстаньне 1830 году аказалася вельмі шкодным для Віленскага Унівэрсытэту. Урад Міка-

---

[26] M. Brensztein. Opus cit, стр. 93—94.

[27] П. Стрельцов. О высшем учебном заведении в Сев.-Зап. Крае. Витебск. 1903 г. Стр. 4.

лая I пачаў сваю русіфікатарскую палітыку з зачыненьня Віленскага Унівэрсытэту, лічучы, што, пакуль існуе такі высокі навуковы асяродак, як Віленскі Унівэрсытэт, барацьба з польскім уплывам на абшарах Літвы і Беларусі будзе вельмі цяжкай.

Віленскі Унівэрсытэт быў зачынены 1-га траўня 1832 году. Віленская Вучэбная Акруга была ліквідавана, а яго вучэбныя ўстановы былі падпарадкаваны Беларускай Вучэбнай Акрузе. Мікалай I, зачыняючы Віленскі Унівэрсытэт, адначасна указам ад 1-га траўня 1832 г. на імя Міністра Народнае Асьветы загадаў: «намечанае для адчыненьня на Беларусі Вышэйшае Вучылішча, або Ліцэй заснаваць у гор. Воршы, а для памяшканьня гэтай вучэбнай установе аддаць манастыры, якія там знаходзяцца, як Рымска-Каталіцкія Трынітарскага Ордэну і Базыльянскага, а таксама і будынкі прысутных месц»[28].

Урад Мікалая I думаў, што ў далейшым Ліцэй у горадзе Воршы мог-бы замяніць скасаваны Віленскі Унівэрсытэт. Аднак-жа ўказ імпэратара Мікалая I ня быў споўнены. Па меркаваньнях тэхнічнага характару, а таксама з прычыны баязьні па палітычных матывах мець у гэтай краіне вышэйшую вучэбную ўстанову, адчыненьне Аршанскага Ліцэю не адбылося, хоць тэорэтычна міністар Народнае Асьветы і кн. Лівен і гр. С. С. Увараў прынцыпова спачувалі адчыненьню Ліцэю ў Воршы[29].

Пачатыя перад гэтым работы па прыстасаванню будынкаў для Ліцэю былі спынены, бо асыгнаваныя дзеля гэтага грошы былі пераведзены ў Кіеў, дзе меркавалася адчыненьне расійскага унівэрсытэту. У сьнежні 1833 году была ўтворана новая вучэбная акруга — Кіеўская. У Кіеў быў пераведзен з Крэмянца Валынскі Ліцэй, які ў 1834 годзе быў рэформаваны ў Унівэрсытэт сьв Уладзіміра. 28-га лютага 1834 году быў выдан Урадавым Сэнатам Вышэйшы ўказ, у якім між іншым было сказана аб тым, што «пабудаваньне будынкаў для Ліцэю ў гор. Воршы ня можа быць споўнена з жаданым посьпехам і што, наогул, адчыненьне вышэйшае вучэбнае ўстановы ў Беларускай акрузе патрабавала-б пры ўсіх страх доўгага часу, тады як ў нова адчыненым Універсытэ-

---

[28] П. Стрельцов. Opus cit, стр. 4.
[29] П. Стрельцов. Opus. cit, стр. 5.

цесьв Уладзіміра ўсе патрэбныя курсы будуць адчынены ў бягучым годзе». Урад Мікалая I думаў, што Кіеўскі Унівэрсытэт пры ўзмацнёных спосабах можа замяніць абодва Ліцэі, якія раней прадпалагаліся ў Кіеве і Воршы, і што Кіеў — цэнтр гандлю і прамысловасьці акружнай краіны, павінен па ўсіх гэтых прычынах служыць і асяродзьдзем вучэбнае сыстэмы ўсіх заходніх губерній, для канчатковае адукацыі моладзі, прыгатаванай для гэтага ў гімназіях Кіеўскае і Беларускае Акругі»[30]. Урад Мікалая I спадзяваўся, што Кіеўскі Унівэрсытэт робіцца «разумовай крэпасьцю, блізкай да вайсковай, для зьнішчэньня духу польскае нацыянальнасці»[31]. Урад Мікалая I, зачыняючы Віленскі Унівэрсытэт, па розных меркаваньнях утварыў з факультэту Навук Маральных і Палітычных Вышэйшую Тэолёгічную Школу, якая была пакінута ў Вільні. Яна была пераймянована ў Рымска-Каталіцкую Духоўную Акадэмію, а потым была пераведзена ў Пецярбург у 1842 годзе. Замест Мэдычнага факультэту была арганізавана Мэдычна-Хірургічная Акадэмія, якая была зусім скасавана ў 1842 годзе.

Урад Мікалая I, праводзячы сыстэматычную русіфікатарскую палітыку, імкнуўся да канчатковага зьнішчэньня ўсякіх сьлядоў польскае культуры на Беларусі. Баючыся польскага сэпаратызму, урад Мікалая I скасоўваў польскія цэнтры навукі і культуры і ў той-жа самы час не дапушчаў ніякіх выяўленьняў нацыянальна-вобласнага жыцьця сярод мясцовых народнасьцяй.

Беларускія землі, па думцы расійскага ўраду, павінны былі зрабіцца апорай праваслаўя і расійскае народнасьці. Урадавае чыноўніцтва шчыра ажыцьцяўляла гэтую задачу русіфікатарскай палітыкі.

Зачыніўшы ўсе вучэбныя цэнтры, урад Мікалая I аднак-жа, не рашыўся адчыніць вышэйшую вучэбную ўстанову для Беларусі, калі ня лічыць адчыненьня ў 1842 годзе ў казённым маёнтку Горы-Горкі Аршанскага павету Сельска-Гаспадарчае Школы, якая праз 7 год была рэформавана ў Сельска-Гаспадарчы Інстытут. Апошні, аднак-жа, існаваў да 1863 году, калі ён быў пераведзен ў Пецярбург і пераймянованы ў Пецярбурскі Сельска-Гаспадарчы Інстытут. Зачыненьне Горы-Горац-

---

30 П. Стрельцов. Opus cit, стр. 6.
31 Ф. Турук. Унив. Летопись (Працы Дзярж. Унів. № 1, стр. 176).

кага Сельска-Гаспадарчага Інстытуту на абшарах Беларусі знаходзілася ў вядомай сувязі з адгукам паўстаньня 1863 г. на Беларусі [32]. Пасьля зачыненьня Горы-Горацкага Інстытуту Беларусь страціла сваю адзіную ва ўсёй краіне вышэйшую вучэбную ўстанову і заставалася без апошняй аж да Кастрычнікавай рэволюцыі.

Горы-Горацкі Інстытут быў доўгі час адзіным рассаднікам сельска-гаспадарчых ведаў ня толькі на Беларусі, але і па ўсёй Расіі. Польскія земляўласьнікі, якія вялі гаспадарку прадпраймовага характару, зразумела, цікавіліся навуковымі спосабамі вядзеньня гаспадаркі і таму з вялікім інтарэсам і ўвагай адносіліся да Горы-Горацкага Інстытуту. Праўда, потым, на руінах былога Горы-Горацкага Сельска-Гаспадарчага Інстытуту ўзрасло сельска-гаспадарчае вучылішча сярэдняга тыпу, якое, зразумела, ня мела вялікага значэньня ў гісторыі культуры і гаспадаркі Беларусі.

Дзякуючы гэтакай цэнтралістычнай політыцы расійскага ўраду, які ўвесь час знаходзіўся пад уплывам і ўражаньнем паўстаньня 1830 і 1863 году, Беларусь, застаўшыся бяз вышэйшае вучэбнае ўстановы, уяўляла з сябе краіну заняпаўшую як у культурных адносінах, так і ў экономічных. Беларуская вучнёўская моладзь была прымушана ехаць вучыцца за межы Беларусі — у Пецярбург і Маскву.

Такі адрыў ад роднае краіны рабіў тое, што культурныя сілы, якія выхадзілі з Беларусі, прымушаны былі працаваць не на Беларусі. Дзякуючы гэтаму Беларусь не магла мець ні сваёй уласнае інтэлігэнцыі, ні сваёй навукі, ні свайго мастацтва. Адсутнасьць у краі вышэйшае агрономічнае ўстановы да некаторай ступені затрымоўвала разьвіцьцё вытворчых сілаў Беларусі. Усё жыцьцё краю было афяравана русіфікатарскім тэндэнцыям расійскае політыкі на Беларусі.

Ненормальнасьць такога становішча, калі аграмадная краіна, з асаблівымі прыроднымі ўмовамі і старой культурай, засталася без вышэйшай вучэбнай установы, была яскрава ўсьвядомлена кіруючымі грамадзкімі коламі. Ужо ў пачатку 60-х гадоў Віцебскае дваранства хадайнічала асабіста перад Аляксандрам II аб адчыненьні ў краіне вышэйшае вучэбнае ўстановы, але гэтая

---

[32] П. Стрельцов. Стр. 8.

запіска Віцебскага дваранства ня мела ніякіх вынікаў. На яе нават ня было дадзена ніякага адказу [33].

Аднак-жа, як ні адмоўна адносіўся ўрад да думкі аб адчыненьні на Беларусі вышэйшае вучэбнае ўстановы, усё-ж часамі нават адпаведныя ўрадавыя колы цікавіліся гэтым пытаньнем. Калі гр. Д. А. Талстой стаў міністрам Народнае Асьветы, то, ня гледзячы на яго адмоўныя адносіны да вышэйшай школы, ён паставіў на чаргу пытаньне аб адчыненьні на Беларусі вышэйшай вучэбнай установы. Міністар Народнае Асьветы ў сярэдзіне 70-х гадоў падаў Аляксандру II дакладную запіску аб пажаданасьці адчыненьня на Беларусі Унівэрсытэту. Месцам знаходжаньня Беларускага Унівэрсытэту па думцы Талстога павінен быць Полацк. На патрэбы Унівэрсытэту трэба было скарыстаць будынкі скасаваных каталіцкіх манастыроў. Праўда, частка гэтых будынкаў была занята Полацкім Кадэцкім Корпусам, але Талстой думаў перавесьці Полацкі Кадэцкі Корпус у Юр'еў або ў Вільню. Урад Аляксандра II тэорэтычна згадзіўся з прапановай міністра Народнае Асьветы. Але з гэтага пляну нічога добрага для Беларусі ня выйшла. Урад, зацікаўлены Балканскай проблемай, быў прымушаны дабівацца сваіх плянаў узброенай сілай. Пачалася Расійска-Турэцкая вайна, якая зьняла з чаргі пытаньне аб адчыненьні на Беларусі Вышэйшае Вучэбнае ўстановы [34].

80-я гады, гады цяжкае палітычнае рэакцыі, былі вельмі няспрыяючымі для пытаньня аб адчыненьні на Беларусі вышэйшай вучэбнай ўстановы. Аднак, у канцы 80-х гадоў, у тагочасным друку было ўзьнята пытаньне аб адчыненьні вышэйшае вучэбнае ўстановы на Беларусі, якая, у той-жа час, павінна была зрабіцца цэнтрам расійскае культуры. Усе аўтары, якія ўзьнімалі ў друку пытаньне аб вышэйшай вучэбнай установе, прынцыпова лічылі неабходным адчыненьне апошняй, але, аднак-жа, разыходзіліся ў тым, якую вышэйшую вучэбную ўстанову трэба адчыняць. Калі адны выказваліся за адчыненьне Унівэрсытэту, то іншыя выказваліся за адчыненьне Політэхнікуму. Былі і прыхільнікі адчыненьня ў Вільні праваслаўнай Духоўнае Акадэміі, якая павінна стаць апорай праваслаўя і самаўладзтва на абшарах Бела-

[33] П. Стрельцов. Opus cit, стр. 9.
[34] П. Стрельцов. Opus cit, стр. 9.

русі. Газэтная палеміка 80-х гадоў ня дала ніякіх рэальных вынікаў. Аднак, пытаньне аб вышэйшай вучэбнай установе было, як і раней, чарговым; да яго, час ад часу, зварочваліся месныя грамадзкія дзеячы і прадстаўнікі земляўласьніцкага стану[35].

Агульны гаспадарчы пад'ём старое Расіі ў 90-х гадох, зразумела даткнуўся і Беларусі. Але сыстэматычнае разьвіцьцё на Беларусі вытворчых сіл, рацыянальная пастаноўка сельскай і лясной гаспадаркі было немагчыма без адпаведных кваліфікаваных працаўнікоў.

Пад уплывам запатрабаваньняў тагочаснага моманту, думка аб адчыненьні на Беларусі Унівэрсытэту пакідаецца, і замест Унівэрсытэту высоўваецца думка аб адчыненьні вышэйшае вучэбнае ўстановы з тэхнічным і практычным ухілам. Так, у жніўні 1901 году адбыўся ў Вільні зьезд прадстаўнікоў сельска-гаспадарчых таварыстваў Беларусі на якім абгаварвалася пытаньне аб заснаваньні вышэйшай вучэбнае ўстановы ў Вільні. Гэтае ж пытаньне абгаворвалася і ў Віленскай гарадзкой Думе. Грунтуючыся на тым, што на Беларусі няма мінэральнага багацьця, няма ніякай хоць крыху разьвітай прамысловасьці, што дзесяцімільённае жыхарства Беларусі занята сельскай гаспадаркай, зьезд сельскіх гаспадароў выказаўся за адчыненьне Політэхнікума з адзяленьнямі сельска-гаспадарчым, лясным, хімічным, мэханічным і будаўнічым, як найбольш адпавядаючым месным запатрабаваньням. Аднак-жа, гэтая пастанова ня мела ніякага значэньня. Пытаньне гэта ў урадавых сфэрах далей не пасунулася. Расійскі ўрад, як і раней, баяўся адчыненьня на тэрыторыі Беларусі вышэйшае вучэбнае ўстановы[36].

У 1903 годзе адбыўся ў Дзьвінску Вобласны Сельска-Гаспадарчы Зьезд, у якім прымалі ўдзел як і месныя сельскія гаспадары, так і прадстаўнікі агрономічнай навукі. Можна сказаць, што тут былі прадстаўнікі ад усяго Беларускага абшарніцкага земляўласьніцтва цалкам. Удзельнік зьезду П. Стральцоў зрабіў даклад аб вышэйшай вучэбнай установе ў Паўночна-Заходняй Краіне. Па думцы дакладчыка, адчыненьне вышэйшае вучэбнае ўстановы на Беларусі, калі дзяржаўны крэдыт на патрэбы асьветы вельмі нязначны, немагчыма без дапа-

---

[35] П. Стрельцов. Opus cit, стр. 10; Ф. Турук. Opus cit, стр. 178.
[36] П. Стрельцов. Opus cit, стр. 10.

могі месных сродкаў. З прычыны гэтага, дакладчык думаў, што месныя сельскія гаспадары, як вядома буйная грамадзкая адзінка, павінны прыняць меры да таго, каб забясьпечыць гэтую вышэйшую вучэбную ўстанову неабходнымі матар'яльнымі сродкамі. Па думцы дакладчыка, нельга спадзявацца на добраахвотныя афяры па падпісцы. Дзеля гэтага Вобласнаму Сельска-Гаспадарчаму Зьезду неабходна хадатайнічаць перад урадам аб тым, каб было дазволена абкласьці пэўным зборам у простым пропорцыянальным разьмеры ўсіх наогул сельскіх гаспадароў 6-ці губэрняў, якія ўваходзяць у склад Віленскае Вучэбнае Акругі.

Па думцы дакладчыка, сялянскія вобчаствы звальняюцца ад абкладу, бо яны шмат плацяць на патрэбы ніжэйшых сельскіх школ.

Вобласны зьезд разам з хадайніцтвам аб атрыманьні дазваленьня на гэты добраахвотны абклад, аднак-жа павінен паклапаціцца аб тым, каб гэты абклад быў абавязковым, і каб земскія ўстановы былі пасярэднікамі паміж сельскімі гаспадарамі і ўрадам. Такім чынам земскія ўстановы зьявіліся-б юрыдычна і маральна адказнымі за ўзносы гэтага абкладу. Апрача таго, па думцы дакладчыка, магчыма, апрача самаабкладу, знайсьці так-сама і іншыя крыніцы месных сродкаў, дзякуючы якім пытаньне аб адчыненьні ў краі вышэйшае вучэбнае ўстановы зрабілася-б больш магчымым. Дакладчык паказаў на існаваньне так званага Гільзенаўскага фундуша, прыбытак з якога ішоў на дабрачынныя патрэбы, і, у прыватнасьці, сродкі, якія ўжо назьбіраліся, былі аддадзены на пабудову мужчынскае гімназыі. Між тым, па думцы Язэпа Гільзена, які адпісаў маёнтак, прыбыткі з яго павінны былі ісьці «на розныя дабрачынныя мэты і асабліва на пашырэньне навук, прыгожага мастацтва і на выхаваньне беднае шляхецкае моладзі».

Дакладчык думаў, што, каб Гільзенскі фундуш быў зьвернуты на патрэбы вышэйшае вучэбнае ўстановы, то гэта цалкам ўзгаднялася-б з жаданьнем адказальніка, бо дапамагала-б пашырэньню навук і прыгожага мастацтва. Прыводзячы довады на карысьць адчыненьня Унівэрсытэту на Беларусі, дакладчык даказваў неабходнасьць яго ўстанаўленьня для разьвіцьця агранамічнае навукі, якая так патрэбна для разьвіцьця сельскае гаспадаркі, і апіраўся на словы вядомага Лібіха, заснавальніка землеробскае хіміі, які сказаў, што сельска-

гаспадарчыя навукі належаць Унівэрсытэту, бо спэцыяльныя сельска-гаспадарчыя акадэміі прынесьлі больш шкоды, чымсі карысьці і зусім не адпавядаюць сучасным запатрабаваньням, якія вымагаюцца ад вышэйшае сельска-гаспадарчае асьветы.

Ідэі Лібіха былі ажыцьцяўлены ў Нямеччыне, дзе ў 1864 годзе быў адчынен пры Гальскім Унівэрсытэце сельска-гаспадарчы інстытут. Дакладчык лічыць, што вопыт адчыненьня такога Інстытуту быў вельмі ўдалы і што ў сучасны момант цэнтрам сельска-гаспадарчае навукі ў Нямеччыне зьяўляюцца не спэцыяльныя Акадэміі — Політэхнікумы, а Унівэрсытэты Лейпцыга, Гальле і Браслаўля. Адчыненьне такога аддзяленьня пры Унівэрсытэце зьяўляецца неабходным, бо Беларусь — краіна сельскае гаспадаркі з асаблівымі ўмовамі глебы і кліматам—мае шмат нескарыстаных культурай зямельных абшараў, для апрацоўкі якіх патрэбны новыя спосабы. Адсюль вынікае, што правільная пастаноўка вышэйшае сельска-гаспадарчае асьветы ў Расіі наогул, па думцы дакладчыка, складае адно з галоўнейшых чарговых пытаньняў.

Апрача таго, па думцы дакладчыка, Унівэрсытэт павінен зрабіцца цэнтрам расійскае асьветы і правадніком расійскае грамадзкасьці. Дакладчык паказвае, што месная моладзь, шукаючы вышэйшай адукацыі, едзе ў Нямеччыну, Бэльгію і Швэйцарыю, і што такая эміграцыя, па многіх прычынах, наўрад узгадняецца з асновамі расійскае грамадзкасьці і расійскае асьветы. Дакладчык паказваў таксама і на тое, што ў сучасны момант мы маем вельмі мала навукова-арганізаваных досьледаў па меснай гісторыі, якая вельмі багата вялікімі здарэньнямі і мае вялікае значэньне для ўсіх усходніх і заходніх суседзяў. «Вялікія скарбы, як розныя акты, дакуманты, якія належаць да мінулага, ляжаць нярухомымі на паліцах, закураных пылам у цэнтральным архіве, чакаючы вопытнае рукі вучонага, якая выцягнула-бы на сьвет божы і разабралася-б у гэтых летапісах мінулага. Частка гэтых кніжніц, якія існавалі без усякае карысьці некалькі дзесяцігоддзяў, пераведзена ў іншыя месцы. Напрыклад, найкаштоўная Езуіцкая бібліятэка, якая захоўвалася нечапанай у Віцебску, год таму назад была перавезена ў Кіеў, а на гэтых днёх адбылося скасаваньне Віцебскага Цэнтральнага архіву Старажытных Актаў, Віцебскай і Магілёўскай Губэрняў». Высоўваючы

практычныя меркаваньні на карысьць адчыненьня Унівэрсытэту, дакладчык зазначаў, што шэсьць заходніх губэрній прыкметна церпяць «ад бязумоўнае неадпаведнасьці шмат розных запытаньняў меснага жыцьця з культурнымі сіламі, якія зьвязаны з ім не выпадковымі акалічнасьцямі, службовай ці грамадзкай чыннасьцю, як цяпер, а нараджэньнем, выхаваньнем, духоўнымі, грамадзкімі і экономічнымі інтарэсамі». Гэтыя інтарэсы ў сувязі з этнографічнымі і плямённымі асаблівасьцямі жыхарства зусім ня вывучаны. Нашае сельскае гаспадарства, шукаючы лепшых шляхоў, кідаецца з боку ў бок, ад земляробства да абробнай прамысловасьці і ад прамысловасьці да земляробства. Нарэшце, мы ня можам з упэўненасьцю сказаць, ці мы жывем у земляробскім раёне, і дзе тыя сродкі, якія паднялі-б заняпаўшую сельскую гаспадарку.

Падняцьце адукацыйнага ўзроўню сельскіх гаспадароў і іншых груп жыхарства шляхам адчыненьня вышэйшае вучэбнае ўстановы, каб палегчыць маладому пакаленьню дасягненьне вышэйшае асьветы зрабіла-б больш простым вырашэньне гэтых задач нашага часу. Дакладчык думаў, што і гарады, зацікаўленыя організацыяй Унівэрсытэту, прыйдуць на дапамогу новай вышэйшай вучэбнай установе. Што датычыцца месца для Унівэрсытэту, то кожная губэрнія мае шмат сур'ёзных довадаў, якія гавораць на карысьць яе. Аднак, дакладчык думае, што было б справядліва каб зьезд ня выказваў пэўнай думкі па гэтаму пытаньню, а перадаў яго на погляд ураду, ініцыятыве і пажаданьням зацікаўленных гарадоў. Такая позіцыя неабходна дзеля таго, каб абмінуць шкодны для справы папрок у тым, што, карыстаючыся выпадковай большасьцю галасоў, зьезд выбраў адзін горад перад другім, тады як, па сутнасьці, пытаньне, дзе павінна быць вышэйшая вучэбная ўстанова, для зьезду мае другароднае значэньне ў параўнаньні з самым фактам заснаваньня такой вучэбнай установы для патрэб Паўночна-Заходняга Краю [37].

Усе палажэньні дакладчыка былі прыняты Вобласным Сельскагаспадарчым Зьездам. Адначасна пытаньне аб Унівэрсытэце было ўзьнята спачатку ў Віцебску, на пасяджэнні Гарадзкой Думы ад 27-га жніўня, якая пастанавіла ўвайсьці з хадайніцтвам аб адчыненьні Уні-

[37] П. Стрельцов. Opus cit, стр. 10—30.

вэрсытэту[38]. Не без уплыву пастановы Вобласнага зьезду, Менская Гарадзкая Дума ўзьняла хадайніцтва перад урадам аб адчыненьні на Беларусі Унівэрсытэту і асыгнаваньні неабходных для гэтай мэты сродкаў. 3-га верасьня было склікана экстранае пасяджэньне Гарадзкой Думы, на якім сябра Думы В. О. Янчэўскі выступіў з прапазыцыяй хадатайнічаць перад урадам аб адчыненьні Унівэрсытэту ў Менску. Ініцыятар прапазыцыі, з аднаго боку, паказваў на географічнае становішча Менску, як вельмі зручнае для Унівэрсытэту, а з другога боку адзначаў і тое, што ў Менску штогод канчае сярэднюю школу вялікая колькасць асоб, якія прымушаны ехаць за межы Беларусі ў іншыя вучэбныя ўстановы. Для разьвіцьця культуры і пад'ёму народнай гаспадаркі Беларусі, па думцы Янчэўскага, Унівэрсытэт зьяўляецца неабходным. Менская Гарадзкая Дума, знаходзячы, што адчыненьне Унівэрсытэту надзвычайна важна як у культурных і агульна-асьветных адносінах, гэтак і інтарэсах дальнейшага ўзросту гораду, пастанавіла узьняць адпаведнае хадайніцтва аб адчыненьні ў Менску Унівэрсытэту і з свайго боку аддаць для пабудаваньня памяшканьняў Унівэрсытэту неабходны вучастак зямлі і 500.000 руб. грашыма[39].

Пытаньне аб Унівэрсытэце на Беларусі пад уплывам пастаноў як Вобласнага Зьезду сельскіх гаспадароў, гэтак і Віцебскай і Менскай Гарадзкое Думы вельмі падрабязна абгаворвалася як у мясцовым, так і ўрадавым друку. Газэты выказваліся за неабходнасьць адчыненьня Унівэрсытэту па меркаваньнях як экономічнага гэтак і політычнага характару. Усе, хто пісаў аб неабходнасьці адчыненьня Унівэрсытэту на Беларусі, зразумела, разглядалі Беларусь толькі як частку Расійскае імпэрыі, якая мае свае месныя этнографічныя, культурныя і экономічныя асаблівасьці. Унівэрсытэт на Беларусі павінен быў зьявіцца праваднікам расійскае грамадзкасьці і расійскае політыкі. Абаронцы Унівэрсытэту, зразумела, ня думалі аб тым, каб надаць Унівэрсытэту месны колёрыт, альбо аб тым, каб унівэрсытэт на Беларусі зрабіўся-б цэнтрам нацыянальна-культурнага адраджэння Беларусі.

---

38 П. Стрельцов. Opus cit, стр. 31.

39 П. Стрельцов. Opus cit, стр. 33. Школа и культура Советской Белоруссии, № 1. 1919 г., стр. 35. Ф. Турук.— стр. 177.

Іншая пастаноўка пытаньня была, зразумела, немагчымай папершае таму, што самая думка аб нацыянальна-культурным адраджэньні Беларускага народу толькі яшчэ нараджалася і пакуль што была слаба пашырана, а з другога боку, прадстаўнікі земляўласьніцтва і гарадзкіх вобчастваў, зразумела, уяўлялі сабе Беларусь, як сустаўную частку Расійская імпэрыі. Аднак, урад на гэтыя хадайніцтва ня даў ніякага пэўнага адказу. Міністэрства Народнае Асьветы, як і раней, баялася таго, каб Унівэрсытэт на Беларусі не зрабіўся цэнтрам нацыянальна-культурнага і палітычнага руху, што спрыяла-б пашырэньню ў краі палітычнага настрою, які з пункту погляду агульна-расійскіх дзяржаўных ідэй быў зусім не жаданым. Міністэрства Народнае Асьветы добра памятала аб Віленскім Унівэрсытэце, аб яго палітычным значэньні і аб яго ўдзеле ў паўстаньні 1830 году.

Ня гледзячы на няўдачу ў пытаньні аб адчыненьні Унівэрсытэту ў Менску, Менская Гарадзкая Дума ў 1906 годзе зноў узьнімае пытаньне аб адчыненьні Унівэрсытэту ў Менску і, разам з тым, для ўзмацненьня свайго хадайніцтва, зварочваецца да земскіх установ з тым, каб земства, таксама зацікаўленае адчыненьнем Унівэрсытэту, як і горад, пайшло насустрач гораду, падтрымаўшы хадайніцтва Гарадзкое Думы, як асыгнаваньнем грошай, так і адпаведнымі пастановамі.

Земства, у асобе Менскай Губэрскай Управы па справах земскае гаспадаркі, аднеслася адмоўна да хадайніцтва Гарадзкое Думы аб адчыненьні Унівэрсытэту ў Менску. Даклад Губэрскае Управы разглядаўся ў Губэрнскім Комітэце, які таксама падтрымаў пастанову Губэрнскае Управы, апіраючыся, як на прычыну адмовы, на тое, што Губэрнскі Комітэт «ня мае права рабіць якія-небудзь асыгнаваньні з земскіх сродкаў на дапамогу вышэйшай адукацыі, згодна Палажэньню ўстановам па справах земскай гаспадаркі». Далей Губэрнскі Комітэт паказваў, што колькасць атрымаўшых адукацыю ў Менскай губэрніі, у адносінах да агульнай колькасьці жыхарства, зьяўляецца зусім нязначнай, і таму «страта сродкаў, якія зьбіраюцца з усяе масы жыхарства на абсталяваньне і ўтрыманьне такое вучэбнае ўстановы, якой можа карыстацца толькі нязначная і пры гэтым найбольш заможная група асоб, ня можа мець месца». Праўда, ня ўсе сябры Губэрнскага Комітэту былі згодны з гэтай пастановай, меншасьць пробавала абараняць ідэю адчы-

неньня Унівэрсытэту ў Менску. Аднак, Губэрнскі Комітэт пастанавіў, што асыгнаваньне 500.000 рублёў з земскіх сум на Менскі Унівэрсытэт зьяўляецца незаконным, не адпавядаючым патрэбам вялізнае масы платнікаў земскіх падаткаў і немагчымым па стану земскіх падаткаў [40]. Так, Менскі Губэрнскі Комітэт адхіліў хадайніцтва Гарадзкое Думы аб агульным выступленьні перад урадам аб адчыненьні Унівэрсытэту ў Менску. Зразумела, Менскі Губэрнскі Комітэт, які складаўся ў большасьці з земляўласьнікаў, пад уплывам аграрнага руху і ў 1905 годзе і 1906 годзе павінен быў аднесьціся адмоўна да гэтага хадайніцтва, бо адукацыя народнае масы, з пункту погляду іх палітычных інтарэсаў, была, бязумоўна, некарыснай. Аднак, Менская Гарадзкая Дума не згадзілася з новай няўдачай у пытаньні аб адчыненьні Унівэрсытэту. Пытаньне зноў было пастаўлена на пасяджэньні Гарадзкое Думы ў 1911 годзе. Тое-ж пытаньне абгаворвалася і ў Менскім Губэрнскім Комітэце. На гэты раз Комітэт падышоў інакш да ідэі адчыненьня вышэйшае вучэбнае ўстановы. Праўда, абедзьве грамадзкія ўстановы ўжо не настайвалі на адчыненьні Унівэрсытэту з некалькімі факультэтамі. Прымаючы пад увагу рознага роду практычныя і палітычныя меркаванні, Гарадзкая Дума і Губэрнскае Земства пастанавілі хадайнічаць аб адчыненьні аднаго толькі мэдычнага факультэту, разьлічваючы, што ў далейшым, пры існаваньні аднаго мэдычнага факультэту, будзе лягчэй дабіцца атрымаць спрыяючы адказ на ўзьнятае хадайніцтва аб адчыненьні Унівэрсытэту. Гарадзкая Дума пастанавіла аддаць пад Унівэрсытэт хутар Людамант і брала на сябе абавязак правесьці на гэты хутар электрычны трамвай [41]. Пытаньне аб адчыненьні Унівэрсытэту ставілася на зусім рэальную глебу. І Гарадзкая Дума і Губэрнскае Земства былі далёка ад усякіх ранейшых нацыянальна-палітычных традыцый, зьвязаных з Віленскім Унівэрсытэтам. Абедзьве грамадзкія ўстановы, падымаючы пытаньне аб Унівэрсытэце, мелі на ўвазе толькі тагочасныя патрэбы краю. Гэты край, у сэнсе здавальненьня яго мэдычнай дапамогай, быў значна адсталым у параўнаньні з земскімі губэрнямі і гарадамі Украіны ці Цэнтральнае Расіі. Аднак-жа і гэта хадайніцтва ня было здавольнена. Спро-

---

[40] «Школа и культура», стр. 35—36.
[41] Ф. Турук. Стр. 179.

бы членаў Дзяржаўнай Думы, абраных ад беларускіх губэрняў, падтрымаць перад урадам хадайніцтва вышэйпамянёных грамадзкіх устаноў, таксама не зрабілі ніякага ўплыву на лёс хадайніцтва. Урад не зьвяртаў ніякай увагі на грамадзкія хадайніцтвы і заявы членаў Дзяржаўнае Думы. Зразумела, сам урад добра разумеў неабходнасьць адчыненьня для Беларусі Унівэрсытэту і, у прыватнасьці, Мэдычнага факультэту. Аднак-жа палітычныя ўспаміны аб ролі Віленскага Унівэрсытэту ў рэвалюцыйным руху краіны прымушалі ўрад адхіляць усе хадайніцтвы.

У пачатку 1914 году пры Дзяржаўнай Думе была арганізавана Асобная Нарада, якая выпрацоўвала агульны плян адчыненьня вышэйшых сельска-гаспадарчых вучэбных установаў у галоўных землябробскіх раёнах Расіі. Урад быў прымушан пайсьці на організацыю такой Нарады, бо хронічны аграрны крызіс і заняпад сельскай гаспадаркі, галоўным чынам сялянскае, рабіўся небясьпечны. Гэтая-ж Нарада мела на ўвазе адчыніць у Менску Сельска-Гаспадарчы Інстытут, з прычыны асаблівасьцяй Беларусі, як у натуральна-гістарычным, гэтак і ў культурна-бытавым сэнсе. У Дзяржаўную Думу быў ужо ўнесен проект аб адчыненьні адпаведных вышэйшых школ, але распачатая вайна не дала магчымасьці гэтую ідэю ажыцьцявіць [42].

Ня гледзячы на вайну, у буржуазных беларускіх грамадзкіх колах думка аб неабходнасьці адчыненьня Унівэрсытэту так насьпела і патрэбнасьць у існаваньні Унівэрсытэту так востра адчувалася, што ў 1916 годзе, не зважаючы на ваенныя падзеі, амаль што адначасна Магілёўскае Губэрнскае Земскае Сабраньне, Віцебская Губэрнская Земская Управа, Менская Гарадзкая Дума і Менскае Губэрнскае Земства хадайнічалі перад Урадам аб адчыненьні Унівэрсытэту ў адным з гарадоў Беларусі [43]. Міністэрства Народнае Асьветы і на гэтае хадайніцтва адказала адмоўна. Па думцы Міністэрства, адчыненьне Унівэрсытэту ў Менску было немагчыма таму, што горад знаходзіўся блізка ад фронту, а іншыя гарады, як Віцебск і Магілёў, не зьяўляюцца цэнтрамі Паўночна-Заходняга, па ўрадавай тэрмінолёгіі, краю. Такім чынам, пасьля зачыненьня Віленскага Унівэрсытэту Беларусь

---

[42] Ф. Турук. Opus cit, стр. 180.
[43] Ф. Турук. Стр. 180. «Школа и Культура», стр. 36.

заставалася бяз вышэйшае вучэбнае ўстановы, і ўсе спробы буржуазных грамадзкіх установ дабіцца адчыненьня на Беларусі вышэйшае вучэбнае ўстановы ня далі ніякіх дадатных вынікаў. Царскі ўрад, вельмі добра разумеючы важнасьць узьнятай проблемы і неабходнасьць яе дадатнага вырашэньня, аднак адхіліў усе хадайніцтвы. Палітычныя меркаваньні заўсёды бралі верх над рэальнымі патрэбамі краю.

Барацьба за організацыю на Беларусі Вышэйшае школы пачалася зноў з эпохі Лютаўскае рэволюцыі. Рэволюцыя, скінуўшы ланцугі самаўладзтва з жыцьця народаў, якія насялялі царскую Расію, дала таўчок да нацыянальна-культурнага руху народаў. Для беларускіх нацыянальных організацый пытаньне аб адчыненьні Унівэрсытэту робіцца актуальным, у якасьці аднаго з праграмных запатрабаваньняў, якое павінна быць неадкладна вырашана.

Рэволюцыйны рух, які ўскалыхнуў усю царскую Расію, ня гледзячы на пэўную нацыянальную політыку, якую праводзіў урад Кастрычнікавае Рэволюцыі, усё-ж такі, у першыя часы, ня мог даць Беларусі Унівэрсытэту.

Перад рэволюцыйным урадам, які ўзяў уладу на моцы Кастрычнікавага перавароту, стаяла так многа пытаньняў, якія трэба было неадкладна вырашыць, што, зусім зразумела, пытаньне аб адчыненьні на Беларусі Унівэрсытэту адыходзіла назад. Апрача таго, агульнае становішча на Заходнім фронце было такім, што організаваць Унівэрсытэт пры ўмовах окупацыі Менску нямецкімі вайскамі было немэтазгодным. Сапраўды, окупацыя немцамі Беларусі хутка зрабілася фактам.

У часе нямецкай окупацыі ў беларускай прэсе ў Менску абгаворвалася пытаньне аб адкрыцьці ў Менску Беларускага Унівэрсытэту. Па гэтаму поваду прафэсарам М. В. Доўнар-Запольскім была прадстаўлена дакладная запіска, у якой былі выказаны тыя палажэньні, на аснове якіх трэба было адкрыць Унівэрсытэт. Адначасна акадэмік Я. Ф. Карскі таксама выступіў з проектам унівэрсытэцкага статуту. Па думцы М. В. Доўнар-Запольскага, будучы Унівэрсытэт павінен быў складацца з наступных факультэтаў: 1) Гістарычна-філёлёгічнага, з двома аддзяленьнямі: гістарычным і гістарычна-літаратурным, 2) Фізычна-матэматычнага, у складзе аддзяленьняў: прыродазнаўчага, хімічнага і агрономічнага, 3) Юрыдычнага, 4) Комэрцыйна-экономічнага, 5) Мэдычнага і

6) Теолёгічнага. Па проекту акад. Я. Карскага, будучы Унівэрсытэт павінен быў таксама знаходзіцца ў Менску, які зьяўляецца вельмі значным культурным і эканамічным цэнтрам Беларусі і посьле Вільні зьяўляецца самым багатым горадам. Па проекту акад. Карскага будучы Унівэрсытэт павінен быў складацца з факультэтаў: 1) Тэолёгічнага, 2) Гістарычна-філёлёгічнага, 3) Фізычна-матэматычнага, 4) Юрыдычнага і 5) Мэдычнага. Апрача таго, пры адпаведных факультэтах могуць быць адчынены агрономічнае і комэрцыйнае аддзяленьні. Наогул абодва проекты арганізацыі будучага Унівэрсытэту былі вельмі падобны і мала чым розьніліся ад арганізацыі старых расійскіх унівэрсытэтаў. Аднак важна адзначыць, што ў часы нямецкай окупацыі думка аб неабходнасьці адкрыцьця ў Беларусі Унівэрсытэту канчаткова замацавалася сярод буржуазыйных грамадзкіх дзеячоў і прадстаўнікоў беларускаў інтэлігенцыі. Лістападаўская нямецкая рэволюцыя 1918 году вызваліла Беларусь ад нямецкай окупацыі. У Менску ізноў замацавалася савецкая ўлада. Пытаньне-ж аб адкрыцьці Беларускага Унівэрсытэту пастарому захавала сваю актуальнасьць і было прадметам асаблівай увагі з боку ўраду савецкай Беларусі.

САВЕЦКАЯ ЎЛАДА І ПЫТАНЬНЕ АБ АДЧЫНЕНЬНІ УНІВЭРСЫТЭТУ НА БЕЛАРУСІ

Яшчэ ў часы нямецкае акупацыі прадстаўнікі савецкае грамадзянскасьці і савецкая ўлада прымалі паасобныя меры да таго, каб забясьпечыць Беларусь вышэйшай вучэбнай установай. Так, Беларускі Вобласны Камітэт пры Ўсерасійскім Савеце Сялянскіх і Рабочых Дэпутатаў хадайнічаў аб тым, каб эвакуаваны Нова-Александрыйскі інстытут сельскае гаспадаркі быў пераведзены ў г. Горкі, Магілеўскае губэрні, дзе, як вядома, была сярэдняя сельска-гаспадарчая вучэбная ўстанова. У той-жа час Петраградзкае аддзяленьне Беларускага Нацыянальнага Камісарыяту хадайнічала перад Камісарыятам Народнае Асьветы аб замацаваньні за Беларусьсю эвакуаванага Юр'еўскага унівэрсытэту і аб пераводзе яго ў горад Віцебск ці Смаленск, як гарады, якія ня былі заняты немцамі.

Гэтыя праэкты не ажыцьцявіліся па зусім зразумелых прычынах. Утворваць вышэйшую вучэбную ўстанову ў той час, калі большая частка Беларусі была занята немцамі, калі прыходзілася напружваць усе сілы для далейшай барацьбы за вызваленьне Беларусі, было, зразумела, немагчыма. Вось чаму, у першыя часы, пытаньне аб унівэрсытэце не ўзьнімалася савецкай уладай, як чарговая праблема ўнутранае палітыкі.

Калі-ж Беларусь была вызвалена ад нямецкае акупацыі і калі зьвярнулася на Беларусь савецкая ўлада, то ў моц абставін, пытаньне аб унівэрсытэце стала чарговым пытаньнем. Савецкі ўрад павінен быў гэта пытаньне зрабіць прадметам свае асаблівай увагі. Краіне, якая адстала ў культурных і эканамічных адносінах, патрэбны былі культурныя працаўнікі, якія маглі-б прыйсьці на дапамогу працоўным масам Беларусі. Без пралетарскай інтэлігенцыі, якая была-б аддана савецкай уладзе, культурнае і эканамічнае адраджэньне Беларусі было немагчыма.

Гэта добра ўсьвядоміла савецкая ўлада, якая лічыла неабходным прыняць адпаведныя меры да адчыненьня вышэйшае вучэбнае ўстановы ў краі, якая, зразумела, па сваіх задачах і мэце павінна была быць зьвязана з жыцьцём і ісьці насустрэч здавальненьню бягучых рэальных запатрабаваньняў. Вось чаму будучая вышэйшая ўстанова Беларусі павінна была рэзка адрозьнівацца ад старых унівэрсытэтаў ня толькі па сваёй канструкцыі, але і па складу студэнтаў. Будучая вышэйшая вучэбная ўстанова павінна была адчыніць свае дзьверы для тых працоўных мас, якія ў эпоху царскага рэжыму не маглі паступіць у унівэрсытэт, бо дарога ў апошні была для іх зачынена.

З утварэньнем савецкае ўлады на Беларусі мясцовы Наркамасьветы выяўляў энэргічную чыннасьць у галіне народнае асьветы. Фронт асьветы лічыўся ударным, і на яго была зьвернута асаблівая ўвага. Урад Беларусі асыгнаваў на народную асьвету вельмі значныя сродкі.

Пасьля эвакуацыі немцамі Менску з Яраслаўлю быў зьвернуты назад пэдагагічны інстытут. Урад Беларусі рэфармаваў яго ў вышэйшую вучэбную ўстанову, якая адыграла значную ролю ў гісторыі разьвіцьця культуры на Беларусі. Пэрсанал пэдагагічнага інстытуту складаўся з мясцовых пэдагагічных сіл. Праграмы паасобных аддзяленьняў да некаторай ступені былі падобнымі да праграм вышэйшых школ.

Адначасна сярэдняе тэхнічнае вучылішча рэфармуецца ў дзяржаўны палітэхнікум.

Трэба адзначыць, што для разьвіцьця дзяржаўнага палітэхнікуму, які пры гэтым быў разьмеркаваны вельмі шырока, бо сярод факультэтаў яго быў ня толькі агранамічны і мэліорацыйны, але і факультэт тэхнічна-будаўнічы, ня было ніякае глебы. Зразумела, на Беларусі адчувалася патрэба ў агранамічным і мэліорацыйным факультэтах, але факультэты тэхнічна-прамысловага характару, пры адсутнасьці буйнае прамысловасьці на Беларусі, былі, бязумоўна, непатрэбнымі.

Абсталяваць палітэхнікум неабходнымі прадметамі, пры тагочасных умовах, пры адсутнасьці сувязі з заграніцай, было, бязумоўна, немагчыма. Палітэхнікум, з моманту свайго адчыненьня, апыніўся без габінэтаў і лябараторый, без якіх, ясна, ніякая падрыхтоўка да практычнае працы не зьяўлялася магчымай. Апрача таго, дзяржаўны палітэхнікум ня меў неабходных навуковых

сіл. Праўда, усе каштоўныя, з навукова-практычнага боку, сілы былі скарыстаны дзяржаўным палітэхнікумам, але гэтага было не даволі для таго, каб адпаведным навуковым спосабам забясьпечыць усе катэдры пэдагагічнымі сіламі.

Усё-ж такі і дзяржаўны палітэхнікум адыграў сваю значную ролю. Яго задачы і мэта былі зьвязаны з рэальным жыцьцём, а моладзь, пазбаўленая магчымасьці паступіць у іншыя вучэбныя вышэйшыя ўстановы, напоўніла яго аўдыторыі і адносілася да свае працы з вялікім энтузыязмам. Апрача таго, палітэхнікум, ідучы насустрэч жыцьцю і адчуваючы біцьцё пульсу рэвалюцыйнае эпохі, адчыніў дзьверы для ўсіх працоўных.

Калі пасьля нямецкай акупацыі Наркамасьветы БССР прыступіў да арганізацыі сыстэмы асьветы, то пытаньне аб вышэйшай школе ў Беларусі было пастаўлена ў першую чаргу. Наркамасьветы БССР ня быў у поўнай меры здаволены арганізацыяй, ні дзейнасьцю абедзьвюх вышэйшых вучэбных устаноў, як пэдагагічным інстытутам, гэтак і дзяржаўным палітэхнікумам. Дзеля гэтага Наркамасьветы лічыў неабходным прыступіць да арганізацыі новых вышэйшых вучэбных устаноў — унівэрсытэту, з аднаго боку, і вышэйшай агранамічнай школы, з другога.

Наркамасьветы БССР, паставіўшы сабе задачу адкрыць у бліжэйшы час унівэрсытэт, зьвярнуўся да Наркамасьветы РСФСР за дапамогай у справе арганізацыі унівэрсытэту на Беларусі. Наркамасьветы РСФСР мог даць дапамогу Беларускаму Наркамасьветы ў сэнсе запрашэньня выкладчыкаў, а таксама ў сэнсе абсталяваньня унівэрсытэту інвэнтаром і навуковымі прыладамі.

Для працы па арганізацыі унівэрсытэту Наркамасьветы БССР было пастаноўлена арганізаваць асобную нараду групы асоб, на якіх ускласьці ўсю падгатоўчую працу па арганізацыі унівэрсытэту.

Нарада застанавілася на г. Менску, як найболей буйным тарговым, эканамічным і культурна-палітычным цэнтры Беларусі. Па месьце свайго знаходжаньня Менск меў найбольш падыходзячыя ўмовы для адчыненьня унівэрсытэту.

Нарада лічыла неабходным утварэньне унівэрсытэту ў такім складзе, каб ён, з аднаго боку, ішоў насустрэч бягучым запатрабаваньням, разьвязваньня якіх вымага-

ла жыцьцё, а з другога боку, дапамагаў-бы ўздыму і разьвіцьцю краіны ў нацыянальна-культурным сэнсе. Нарада думала, што будучы унівэрсытэт, абсталяваны так, як абсталёўваюцца наогул вышэйшыя вучэбныя ўстановы, і надзелены здавальняючымі навуковымі сіламі, зможа замяніць і пэдагагічны інстытут і дзяржаўны тэхнікум.

Прэзыдыум ЦВК Саветаў Беларусі, абгаворваючы пытаньне аб адчыненьні унівэрсытэту на пасяджэньні ад 24 лютага 1919 году, прызнаў адчыненьне дзяржаўнага ўнівэрсытэту ў Менску вельмі пажаданым. Да гэтае мэты з сум дзяржаўнага казначэйства быў асыгнаваны 1.000.000 руб. на першапачатковыя расходы.

Для разьвязаньня пытаньня, у якой форме і ў чым павінна была выразіцца дапамога Наркамасьветы РСФСР, была ўтворана спэцыяльная камісія ў Маскве. Камісія, выпрацоўваючы вучэбныя пляны, лічылася асновамі савецкай палітыкі ў пытаньнях вышэйшай школы, а таксама нацыянальна-культурнымі і эканамічнымі асаблівасьцямі Беларусі. Маскоўская камісія, арганізаваўшы асобнае жюрі па замяшчэньні катэдр у Беларускім дзяржаўным унівэрсытэце, намеціла шэраг вучоных, якія згадзіліся працаваць у будучым Беларускім дзяржаўным унівэрсытэце.

Адначасна ішла дзейная праца і ў Менску. Губэрскі аддзел народнае асьветы, лічачы неабходным адкрыць агранамічны факультэт у унівэрсытэце, бо гэтага неадкладна вымагала сельская гаспадарка Беларусі, аддаўшы для патрэб агранамічнага факультэту значны маёнтак Лошыца ў 6 вярстах ад Менску.

На жаль, уся гэтая арганізацыйная праца была часова спынена, дзякуючы польскай акупацыі летам 1919 году. Акупацыйная ўлада адносілася адмоўна да ідэі унівэрсытэту ў Менску. Зразумела, што аб гэтым не магло быць і гутаркі. З другога боку, прызнаньне неабходнасьці адчыненьня ў Менску унівэрсытэту ужо так глыбока прайшло ў шырокія грамадзкія колы, што групай мясцовых выкладчыкаў і спэцыялістых былі арганізаваны вышэйшыя курсы для студэнтаў-юрыстых, тэхнікаў, мэдыкаў і для скончыўшых сярэднюю вучэбную ўстанову, якія, з прычыны вайны, не маглі папасьць ў вышэйшыя вучэбныя ўстановы. Акупацыйная ўлада была прымушана згадзіцца на адчыненьне курсаў, хоць і глядзела на іх з падазронасьцю. Зразумела, гэтыя курсы былі сура-

татам унівэрсытэту, і, апрача таго, яны ішлі насустрэч навукова-вучэбным запатрабаваньням буржуазнай моладзі, бо адчыненыя камісіяй курсы для падрыхтоўкі рабочай і сялянскай моладзі, зразумела, былі зачынены.

У часы польскай акупацыі шырока разгарнуў сваю працу пэдагагічны інстытут, які меў у сябе значную колькасьць сялянскай моладзі. Апрача таго, у сьпіску слухачоў пэдагагічнага інстытуту лічылася ня мала вопытных дзеячоў па народнай асьвеце, як працаўнікоў вясковай школы. З вялікімі труднасьцямі аднавілася пэдагагічная праца ў інстытуце, бо акупацыйная польская ўлада адносілася да гэтага адмоўна. Навакол інстытуту аб'ядналіся беларускія культурныя і рэвалюцыйныя сілы, якія прыймалі актыўны ўдзел у партызанскім руху супроць палякаў. У часы польскай акупацыі ў пяршыню пачалі чытацца лекцыі ў пэдагагічным інстытуце на беларускай мове.

11 ліпеня 1920 г. горад Менск посьпехамі і сіламі Чырвонай арміі быў вызвален ад акупацыйных войск. З прыходам у спустошаны і разбураны Менск савецкай улады аднавілася дзейнасьць унівэрсытэцкай камісіі.

Перш за ўсё Менская камісія імкнулася дабіцца законадаўчага акту аб адчыненьні ў Менску унівэрсытэту ў складзе факультэтаў філёлёгічнага, грамадзкіх навук, мэдычнага, прыродазнаўчага і агранамічнага, таму што для гэтага мелася рэальная магчымасьць.

Маскоўская камісія дапамогі па арганізацыі унівэрсытэту на працягу жніўня-верасьня энэргічна працавала па пераглядзе вучэбных плянаў і разглядзе кандыдатур на вольныя катэдры. Перамовы з вучонымі спэцыялістымі паказалі, што ня будзе недахопу кваліфікаваных навуковых сіл, і што многія навуковыя працаўнікі згодны прыехаць на Беларусь.

Наркамасьветы РСФСР, які ўзяў на сябе кіраўніцтва арганізацыйнай працай па адчыненьні ў Менску унівэрсытэту, думаў, што для найболей пасьпяховага ажыцьцяўленьня адчыненьня унівэрсытэту неабходна арганізаваць тройку ўдарнага характару, якой неабходна даць усе правы па арганізацыі унівэрсытэту, з правам запрашаць на нарады тых асоб, якія, па погляду тройкі, зьяўляюцца неабходнымі, як кансультанты пры ажыцьцяўленьні ўскладзенай на тройку задачы. Наркамасьветы РСФСР у склад тройкі вызначыў Грынберга З. Г., Пічэту У. І. і Турука Ф. Ф.

Наркамасьветы БССР згадзіўся на арганізацыю тройкі на правах праўленьня, а ў Менску была арганізавана таксама сьпярша тройка, а потым пяцёрка пры ЦВК Саветаў Беларусі пад старшынствам праф. Смаленскага унівэрсытэту Г. С. Гурвіча. Абедзьве калегіі мелі паміж сабой шчыльную сувязь, і праца па арганізацыі унівэрсытэту ішла даволі хуткім шляхам, не сустракаючы на сваім шляху ніякіх перашкод.

Арганізаваная ў Маскве тройка зьвярнулася за дапамогай да некаторых маскоўскіх спэцыялістых, каб разгледзець і распрацаваць вучэбныя пляны. Апрача таго, Маскоўская тройка энэргічна працавала як па куплі кніг для унівэрсытэцкае бібліотэкі, так і неабходнага навуковага абсталяваньня для прыродазнаўча-гістарычнага і мэдычнага факультэтаў.

Менская пяцёрка была занята на мясцох працай гаспадарчага характару і падрыхтоўкай унівэрсытэцкіх будынкаў для пачатку заняткаў з восені 1921 году. Апрача таго, Менская пяцёрка энэргічна працавала па ўтварэньні ў Менску рабочага факультэту, заняткі на якім павінны былі пачацца ў хуткім часе, а разам з гэтым і самы унівэрсытэт, афіцыйнае адчыненьне якога адкладалася на восень, пачаў-бы сваю працу.

Камісія прафэсароў пад старшынствам У. І. Пічэта распрацоўвала часовыя вучэбныя пляны факультэтаў: рабочага, грамадзкіх навук, мэдычнага, сельска-гаспадарчага і фізычна-матэматычнага. Распрацоўваючы гэтыя пляны, камісія мела на ўвазе мясцовыя патрэбы і адвяла значнае месца беларусазнаўству і мясцовым культурам.

Ударная тройка лічыла неабходным і арганізацыю цыклю пазашкольнага, які павінен быў падрыхтаваць пэдагогаў і лектараў для пазашкольнае аудыторыі.

Аўтары вучэбных плянаў, жадаючы даць будучым студэнтам, пэдагогам і грамадзкім працаўнікам асновы навуковага сьветапогляду, аддалі ў праграмах значнае месца як прыродазнаўству, так і філёзофскаму матар'ялізму. Зразумела, і ў праграмах прававога і эканамічнага аддзяленьняў было аддадзена значнае месца Беларусі ў гістарычна-юрыдычных і эканамічных адносінах.

Трэба прызнаць цяпер гэтыя пляны няўдалымі: яны адзначаліся вялікай шматпрадметнасьцю. Апошняя павялічвалася яшчэ больш тым, што прыходзілася ўводзіць новыя прадметы, якія мелі выключна мясцовае, края-

знаўчае значэньне. Недахопы гэтага вучэбнага пляну выявіліся ў першы год існаваньня унівэрсытэту. Было зусім ясна, што ён патрабуе перагляду і зьмены. Складаючы новыя вучэбныя пляны, камісія прафэсароў аддала значнае месца сэмінарскім заняткам, лічачы апошнія больш мэтазгоднымі, чымся лекцыі.

Распрацоўка вучэбных плянаў мэдычнага факультэту пачалася яшчэ ў кастрычніку 1920 г., калі праф. Мінор падаў дакладную запіску, у якой вызначаў агульныя ўмовы пабудовы мэдычнага факультэту ў Менску. Перш за ўсё аўтар лічыў неабходным абсталяваць належным чынам усе лябараторыі унівэрсытэту, бо іначай унівэрсытэт ня будзе мець кваліфікаваных выкладчыкаў.

Паездка маскоўскіх прафэсароў у Менск у студзені 1920 года выявіла поўную магчымасць адчыненьня мэдычнага факультэту.

Адчыненьне мэдычнага факультэту было дэкляравана на 2 Усебеларускім зьезьдзе саветаў у сьнежні 1920 году. Нарэшце, Колегія Навуковага Сэкратарыяту Народнага Камісарыяту Асьветы РСФСР ад 18 жніўня 1920 г. пастанавіла ўтварыць у Менску Дзяржаўны Унівэрсытэт, у складзе факультэтаў: рабочага, прыродазнаўчага, мэдычнага, агранамічнага і літаратурна-філёлёгічнага.

Нарэшце, арганізацыйная камісія пры дапамозе А. Л. Калантара таксама выпрацавала плян сельска-гаспадарчага факультэту з аддзяленьнямі: агранамічным, лясным і балотна-лугавым. У сваю чаргу, лічылася, што агранамічнае аддзяленьне, пры далейшай спэцыялізацыі ўтворыць цыклі: земляробства, жывёлаводзтва, рыбаводзтва, пладаводзтва, гародніцтва і пчалярства. Апрача таго, намячалася адчыненьне Навукова-Дасьледчага Інстытуту. Арганізацыйная камісія лічыла таксама неабходным адчыненьне пры беларускім дзяржаўным унівэрсытэце навукова-дасьледчага інстытуту беларускіх і яўрэйскіх культур.

Адначасна з апрацоўкай вучэбных плянаў на асноўных факультэтах Маскоўская тройка зьвярнула ўвагу на распрацоўку вучэбнага пляну рабочага факультэту, арганізацыі якога яна надавала вялікае значэньне.

З пачатку красавіка ўся падрыхтоўчая праца ў Маскве па арганізацыі Беларускага унівэрсытэту ў Менску была скончана. Арганізацыйная тройка лічыла неабходным азнаёміць са сваёй працай як беларускі ўрад, у асобе старшыні ЦВК і Саўнаркому, а таксама і Камісара

Народнае Асьветы, так і мясцовую унівэрсытэцкую камісію.

Красавіковая паездка у Менск мела вялізнае значэньне для далейшае працы па адчыненьні на Беларусі унівэрсытэту. Прадстаўнік маскоўскай камісіі Ф. Ф. Турук, у прэзыдыуме ЦВК Беларусі, зрабіў даклад адносна падрыхтоўчае працы па арганізацыі унівэрсытэту, якая пачалася для выкананьня пастановы 2-га Беларускага зьезду саветаў.

Прэзыдыум ЦВК, заслухаўшы даклад сябра часовага праўленьня Ф. Ф. Турука, зрабіў наступную пастанову: Прызнаючы, што адчыненьне унівэрсытэту ў гор. Менску зьяўляецца справай першараднае дзяржаўнае важнасьці і ўпарта вымагаецца культурнымі, эканамічнымі і палітычнымі інтарэсамі рабоча сялянскага жыхарства Беларусі, прэзідыум ЦВК, для спаўненьня даручэньня 3-е сэсіі ЦВК саветаў Беларусі ад 17-га красавіка, пастанаўляе:

1. Пацьвердзіць раней выданае пастанаўленьне аб адчыненьні у гор. Менску Беларускага Дзяржаўнага Унівэрсытэту.

2. Адчыніць унівэрсытэт у складзе факультэтаў: рабочага, грамадзкіх навук, мэдычнага, сельска-гаспадарчага і фізычна матэматычнага:

УВАГА. З прычыны цэльнага раду спэцыфічных асаблівасьцяй Беларусі, у санітарна-гігіенічных адносінах, а таксама ў сельска-гаспадарчых, і ў мэтах падрыхтоўкі мясцовых высокакваліфікаваных лекароў і аграномаў, у якіх адчуваецца гостры недахоп, зьвярнуць асаблівую ўвагу на арганізацыю мэдычнага і сельска-гаспадарчага факультэтаў.

3. Пры Беларускім дзяржаўным унівэрсытэце ўстанавіць навукова-дасьледчы інстытут беларускае і яўрэйскае культуры.

4. Прызнаць адчыненьне унівэрсытэту ў Менску тэрміновай і ударнай задачай і прапанаваць усім наркомам, Сав. нар. гаспадаркі і іншым установам рэспублікі здавальняць вымаганьні унівэрсытэцкае камісіі ў першую чаргу і аказваць Наркамасьветы усякую дапамогу, неабходную для пасьпяховага выпаўненьня гэтае задачы.

Пастанова прэзыдыуму ЦВК па сваёй прынцыповасьці мела вялікае значэньне і ў далейшым зрабіла ўплыў на ўскарэньне ходу работы па адчыненьні унівэрсытэту ў Менску.

Пастанова ЦВК ад 17-га красавіка аб адчыненьні ў Менску у бліжэйшую чаргу агранамічнага факультэту ўзьняла пытаньне аб узаемаадносінах Беларускага унівэрсытэту і Беларускага палітэхнікуму.

Было зусім ясна, што пры існаваньні Беларускага дзяржаўнага унівэрсытэту, Беларускі палітэхнікум павінен стаць у тыя ці іншыя адносіны да Беларускага дзяржаўнага унівэрсытэту. Пры гэтым і самы палітэхнікум, які адчыніўся у эпоху першых гадоў савецкае ўлады і які быў нездавальняюча абсталяваны, адчуваў патрэбу ў рэфармаваньні, якое зьмяніла-б Беларускі палітэхнікум у сапраўдную вышэйшую тэхнічную ўстанову.

18-га красавіка ў памяшканьні Беларускага дзяржаўнага палітэхнікуму, пэдагагічны пэрсанал палітэхнічнага інстытуту разам з сябрам часовага праўленьня Беларускага дзяржаўнага унівэрсытэту абгаварвалі пытаньне аб узаемаадносінах будучага унівэрсытэту да Беларускага дзяржаўнага палітэхнікуму.

Па пытаньні аб узаемаадносінах Беларускага унівэрсытэту і Беларускага палітэхнікуму, была прынята наступная рэзалюцыя:

1. Прыймаючы пад увагу, што ў Беларускім дзяржаўным палітэхнікуме, існаваньне якога выклікана патрэбамі краю, выкладаньне вядзецца па вучэбных плянах В. Т. Ц. У., што у палітэхнікуме налічваецца добра падрыхтаваных студэнтаў звыш 400, што тры факультэты маюць другія курсы, і могуць у бліжэйшы час даць спэцыялістых з вышэйшай асьветай, што каля палітэхнікуму згуртавана каля 40 выкладчыкаў з вышэйшай асьветай і з вялікім практычным стажам, пры чым некаторыя з іх маюць навуковыя працы, што інстытут у сучасны момант у некаторай частцы абсталяваны вучэбнымі габінэтамі, а частка іх знаходзіцца ў стадыі арганізацыі — прызнаць вельмі пажаданым захаваньне палітэхнікуму і далейшае яго разьвіцьцё, як вышэйшае тэхнічнае ўстановы на Беларусі.

2. Калі па грашовых ці іншых умовах немагчыма існаваньне на Беларусі двух вышэйшых вучэбных устаноў: унівэрсытэту і дзяржаўнага палітэхнікуму, то палітэхнічны інстытут павінен увайсьці ў склад унівэрсытэту на наступных умовах: існуючыя пры інстытуце аддзяленьні, культурна-тэхнічнае і лясное, павінны, бязумоўна, зьліцца з намечаным да адчыненьня сельска-гаспадарчым факультэтам унівэрсытэту, з яго аддзяленьнямі, а

іншыя чатыры тэхнічныя аддзяленьні інстытуту, як інжынэрна-будаўнічае, электра-тэхнічнае, мэханічнае і тэхнічна-хэмічнае, павінны ўвайсьці ў склад унівэрсытэту, як асобны тэхнічны факультэт з яго аддзяленьнямі: а) інжынэрна-будаўнічым; б) мэханічна-электрычным; в) тэхнічна-хэмічным.

3. Самае аб'яднаньне інстытуту не павінна насіць характар, хоць-бы і часовага зачыненьня і спыненьня аддзяленьняў інстытуту, а павінна мець характар звычайнага арганічнага разьвіцьця факультэтаў Беларускага дзяржаўнага палітэхнікуму ў адпаведных факультэтах Беларускага унівэрсытэту.

Гэтая кампрамісная рэзалюцыя, бязумоўна, зусім не разьвязвала пытаньня аб адносінах дзяржаўнага унівэрсытэту і палітэхнікуму. Апошні дапускаў магчымасць аб'яднаньня з унівэрсытэтам, але, ў той-жа час, жадаў захаваць цалкам усе свае тэхнічныя факультэты, для разьвіцьця якіх на Беларусі ня было адпаведнае глебы і сродкаў. Зусім было ясна, што пры такім шырокім размаху не маглі разьвівацца ні Беларускі дзяржаўны унівэрсытэт, ні дзяржаўны палітэхнікум.

Тады-ж адбылася аб'яднаная нарада прадстаўнікоў Саўнаркому і прэзыдыуму ЦВК Беларусі, прадстаўнікоў часовага праўленьня Беларускага дзяржаўнага унівэрсытэту і Маскоўскай камісіі прафэсароў, а таксама Менскае пяцёркі па арганізацыі Беларускага Дзяржаўнага Унівэрсытэту.

Аб'яднаная нарада пастанавіла: арганізаваць пры Менскай пяцёрцы спэцыяльны кянцэлярска-тэхнічны орган, падзяліць тэхнічны орган пяцёркі на наступныя сэкцыі: будаўнічую, гаспадарчую і бібліотэчную; устанавіць шчыльную сувязь паміж Менскай пяцёркай і часовым праўленьнем.

Аб'яднаная нарада яшчэ раз зьвярнулася да пытаньня аб парадку адчыненьня факультэтаў. Лічылася магчымым распачаць зараз-жа адчыненьне факультэтаў: рабочага, энтолёга-лінгвістычнага аддзяленьня, факультэту грамадзкіх навук з дасьледчым інстытутам беларускае і яўрэйскае культур, мэдычнага і прыродазнаўчага, а потым, крыху пазьней, з восені гэтага году,— аграномічнага факультэту і іншых аддзяленьняў факультэту грамадзкіх навук.

Аб неабходным адчыненьні вышэйпамянёных факультэтаў і аддзяленьняў не магло быць і гутаркі пры адсут-

насьці выкладчыкаў і адпаведнага абсталяваньня лябараторый і габінэтаў. Было зусім ясна, што унівэрсытэт ня можа быць адчынены раней восені 1921 г. Праўда, Менская пяцёрка распачала зараз-жа працу па арганізацыі рабочага факультэту. Пры поўнай адсутнасьці грашовых сродкаў і вучэбнага абсталяваньня, рабочы факультэт быў адчынены ў чэрвені месяцы, у колькасці 160 слухачоў, з якіх на долю рабочых прыходзілася 69, сялян — 72 і чырвонаармейцаў — 19.

Адчыненьне рабочага факультэту зьявілася нібыта сымбалем адчыненьня унівэрсытэту наогул, але, зразумела, ніякіх правільных заняткаў на рабочым факультэце, пры поўнай адсутнасьці абсталяваньня, не магло быць. Было зусім ясна, што і рабочы факультэт пачне нармальна функцыянаваць толькі з восені бягучага году, калі унівэрсытэт будзе мець неабходныя прадметы навуковага абсталяваньня.

Паездка Маскоўскае тройкі, пры ўдзеле сяброў арганізацыйнае камісіі у Менску, мела вялікае значэньне для далейшае працы па арганізацыі унівэрсытэту. Фактычна да красавіковае паездкі яшчэ нічога ня было зроблена для прыстасаваньня будынкаў пад унівэрсытэт. Камісія азнаёміўшыся з усімі дэталямі неабходнага рамонту, прыйшла да вываду, што яшчэ магчыма адрэмантаваць унівэрсытэцкія будынкі да пачатку вучэбнага году, калі праца пачнецца ў свой час і будзе вясьціся з адпаведным напружаньнем. Праўда, праца па прыстасаваньні будынкаў для унівэрсытэту пачалася ў канцы красавіка, але цягнулася вельмі марудна, дзякуючы адсутнасьці матар'яльных сродкаў. Гэтая маруднасьць зусім ясна паказвала на тое, што, калі і ў далейшым праца будзе цягнуцца гэтым тэмпам, то унівэрсытэцкія будынкі ня будуць гатовы к прызначанаму тэрміну. Наркамасьветы БССР асыгнаваў некаторую суму на бягучы рамонт, што дазволіла распачаць рамонт фабрыкі «Вікторыя» і прыстасаваньне яе пад анатамічны тэатр унівэрсытэту. У траўні месяцы вызначылася, што будынкі б. духоўнае сэмінарыі, у якіх меркавалася разьмясьціць большасьць навукова-дапаможных устаноў, ня будуць дадзены унівэрсытэту, бо на іх прэтэндуе вайсковы камісарыят, які думаў адчыніць ў Менску вайсковую школу.

У канцы красавіка ўсе падгатоўчыя працы былі фактычна закончаны. Існаваньне асобных камісій у Менску і Маскве па арганізацыі унівэрсытэту зьяўлялася нэмэта-

згодным. Наркамасьветы БССР лічыў неабходным арганізаваць сталае праўленьне, якое ўзяло-б на сябе ўсю адказнасьць за далейшую арганізацыю універсытэту. Апошняе было сконструевана ў пачатку ліпеня 1921 году і 11-га ліпеня 1921 году было зацьверджана Наркамасьветы БССР у складзе: рэктара — У. І. Пічэта, У. М. Ігнатоўскага, Ф. Ф. Турука, М. Я. Фрумкінай і прадстаўніка ад рабочага факультэту. Новае праўленьне ўступіла ў выкананьне сваіх абавязкаў з наступнага дню і павяло вельмі энэргічную працу па арганізацыі унівэрсытэту. Сродкі, якія былі асыгнаваны Наркамасьветы РСФСР, і дадатковыя сродкі, асыгнаваныя Наркомасьветы БССР, далі магчымасьць распачаць работы будаўнічага характару. Новы склад праўленьня асабліва рупіўся закупкай, прадметаў, неабходных для навукова-дапаможных устаноў. Зразумела, ніхто ня сумняваўся ў тым, што абсталяваць іх адразу поўнасьцю немагчыма і што навуковае абсталяваньне ў першы год існаваньня унівэрсытэту будзе вельмі бедным.

Новаму праўленьню прышлося прыняць меры да запрашэньня прафэсароў. Праўда, маскоўская тройка намеціла цэлы рад асоб для заняцьця тых ці іншых катэдр. Пры перамовах з асобнымі кандыдатамі вызначалася аднак-жа сур'ёзная перашкода. Асобныя выкладчыкі, гледзячы некалькі скэптычна на будучае адчыненьне унівэрсытэту, давалі сваю згоду на працу ў ім, але адмаўляліся ад пераезду ў Менск да высьвятленьня пытаньня аб сталасьці унівэрсытэту ў Менску. Новаму праўленьню прышлося лічыцца з гэтым фактам, бо праўленьне унівэрсытэту жадала бачыць у складзе сваіх выкладчыкаў пэўна кваліфікаваных вучоных. Праўленьне унівэрсытэту не зачыняла вачэй на тое, што сыстэматычны прыезд прафэсароў утворыць перабоі ў ходзе заняткаў, але другога выйсьця для унівэрсытэту ня было, бо інача[й], ён мог застацца без прафэсароў і выкладчыкаў.

Дзень 11-га ліпеня 1921 г. назаўсёды застаецца памятным у гісторыі беларускага нацыянальна-культурнага адраджэньня і ў гісторыі савецкае ўлады на Беларусі. У гэты дзень у дзяржаўным тэатры адбылося ўрачыстае пасяджэньне, прысьвечанае гадавіне вызваленьня Беларусі і Менску, у прыватнасьці, ад польскіх окупантаў. У пасяджэньні прымалі удзел савецкія, партыйныя, прафэсыянальныя і культурныя арганізацыі, грамадзкія групы, а таксама дэлегацыі ад паветаў.

Наркамасьветы У. М. Ігнатоўскі, адкрываючы ўрачыстае пасяджэньне, абвясьціў дэкрэт ураду аб адчыненьні на Беларусі унівэрсытэту, а таксама і пастанову Колегіі Наркамасьветы аб прызначэньні рэктарам унівэрсытэту У. І. Пічэта, сябрамі праўленьня У. М. Ігнатоўскага, Ф. Ф. Турука, М. Я. Фрумкінай і прадстаўніка ад студэнтаў. На урачыстым пасяджэньні было сказана шмат прамоў, якія як-бы намячалі ідэалёгічную праграму будучае чыннасьці дзяржаўнага унівэрсытэту.

Пасьля прамоў т. Чарвякова, Ігнатоўскага і Кнорына ад імя ўсіх прысутных было пастаноўлена паслаць т. Леніну прывітальную тэлеграму наступнага зьместу: «Паўстаньне рабочых і сялян у дні вялікае Кастрычнікавае рэвалюцыі, калі пралетарыят Расіі, пад кіраўніцтвам камуністычнае партыі і Вас, як яе правадыра, узяў у свае рукі ўладу, дапамагло працоўнай Беларусі вызваліцца ад векавога эканамічнага і духоўнага ўціску і працоўным знайсьці сваю бацькаўшчыну — Савецкую Беларусь.

Адчыняючы ў дзень гадавіны вызваленьня Менску, цэнтру Беларусі, ад улады польскіх акупантаў, Беларускі дзяржаўны унівэрсытэт на ўрачыстым пасяджэньні, прысьвечаным яго адчыненьню, ад імя партыйных, рабочых, культурных і грамадзкіх сіл краіны, шле вам, дарагі правадыр, сваё шчырае прывітаньне».

Дзень 11-га ліпеня — дзень адчыненьня унівэрсытэту — адбыўся пры агульным ўздыме. Прывітаньні пасьведчылі, што ўсе арганізацыі разумеюць, якое вялікае значэньне будзе мець унівэрсытэт для культурнага адраджэньня краю. Пры такіх спрыяючых акалічнасьцях новае праўленьне распачало арганізацыю унівэрсытэту. На яго была ўскладзена вялізная задача: адчыніць унівэрсытэт у сапраўднасьці і даць яму той ідэалёгічны зьмест, які зьяўляўся-б асноўнай прадпасылкай цеснага яднаньня паміж унівэрсытэтам і працоўнымі масамі.

ЗМЕСТ

Прадмова 5
Пытаньне аб вышэйшай школе на Беларусі ў мінулым 9
Савецкая ўлада і пытаньне аб адчыненьні унівэрсытэту на Беларусі 36

Научное издание

Пичета Владимир Иванович

ВОПРОС О ВЫСШЕЙ ШКОЛЕ В БЕЛОРУССИИ В ПРОШЛОМ

Минск, издательство «Навука і тэхніка»

На белорусском языке

Навуковае выданне

Пічэта Уладзімір Іванавіч

ПЫТАНЬНЕ АБ ВЫШЭЙШАЙ ШКОЛЕ НА БЕЛАРУСІ У МІНУЛЫМ

Рэдактар *А. І. Валахановіч*
Мастак *А. А. Шупляцоў*
Мастацкі рэдактар *А. А. Кулажэнка*
Тэхнічны рэдактар *В. І. Кручонак*

ІБ № 4060

Здадзена ў набор 15.07.91. Падпісана ў друк 25.10.91. Фармат 84×108¹/₃₂. Папера друк. № 1. Гарнітура літаратурная. Высокі друк. Ум. друк.-арк. 2,52. Ум. фарб.-адб. 2,84. Ул.-выд. арк. 2,55. Тыраж 1500 экз. Зак. № 856. Цана 50 к. Выдавецтва «Навука і тэхніка» Акадэміі навук БССР і Дзяржаўнага камітэта БССР па друку. 220067. Мінск, Жодзінская, 18. Друкарня імя Францыска Скарыны выдавецтва «Навука і тэхніка». 220067. Мінск, Жодзінская, 18.

ЗГУКІ МІНУЎШЧЫНЫ

50 к.